

Σχολή Οικονομίας και Τεχνολογίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Οικονομία, Άμυνα και Ασφάλεια

Διπλωματική Εργασία

«Ελληνικοί Αμυντικοί Εξοπλισμοί: ο Δρόμος Εμπρός»

Ιωάννης Φέλλιος

Επιβλέπων καθηγητής: Δημήτριος Θωμάκος

Τρίπολη, Δεκέμβριος 2022

Ευχαριστίες

Με την περάτωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω, για όλες τις γνώσεις που απέκτησα κατά την διάρκεια της παρακολούθησης των μαθημάτων, όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος «Οικονομία, Άμυνα και Ασφάλεια», οι οποίοι με την καταρτισμένη και συνεπή διδασκαλία τους, με βοήθησαν να διευρύνω τις γνώσεις μου.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Καθηγητή κ. Δημήτριο Θωμάκο, ο οποίος με την διακριτική επιστημονική καθοδήγηση και συμβουλές του, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην διεκπεραίωση της διπλωματικής μου εργασίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον Ταξίαρχο κ. Μιχαήλ Πλουμή για τις υποδείξεις του, τη συνεχή του υποστήριξη και το αμείωτο ενδιαφέρον που επέδειξε από την αρχή μέχρι το τέλος της συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Επιπλέον, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου Κώστα και Ρούλα, στους οποίους οφείλω όλη τη διαδρομή μου μέχρι σήμερα, καθώς και στην αδελφή μου Βαλένα για την παροχή συγγραμμάτων. Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου και ιδιαίτερα τη σύζυγό μου Μαρία για όλη τη στήριξη, τη συμπαράσταση και την κατανόησή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Αφιέρωση

Στη Μαρία. Μόνο μαζί για όλα είμαστε ικανοί.

Περίληψη

Η εθνική άμυνα και ασφάλεια αποτελεί τον εθνικό σκοπό κάθε κράτους. Η επίτευξη αυτού του σκοπού έρχεται μέσω της χρησιμοποίησης όλων των παραγόντων της ισχύος του κράτους, δηλαδή τη διπλωματία, τις πληροφορίες, τις ένοπλες δυνάμεις και την οικονομία. Στο πλαίσιο αυτό, δομείται η υλοποίηση του σχεδιασμού των αμυντικών εξοπλισμών από το κράτος με βάση τη συνάρτηση των υφιστάμενων οικονομικών δεδομένων και των σχέσεων μεταξύ των κρατών.

Τα τελευταία χρόνια, η Ελλάδα καλείται να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται με τη οικονομική και δημοσιονομική κρίση αλλά και τη συνεχόμενη προκλητικότητα της Τουρκίας. Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη των προκλήσεων για τον οικονομικό σχεδιασμό των αμυντικών εξοπλισμών για τη δεκαετία 2025-2035. Αρχικά, γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών κατά τα τελευταία 20 χρόνια. Έπειτα, αναλύεται συνοπτικά το οικονομικό και γεωπολιτικό περιβάλλον σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο σύστημα και επιχειρείται μια πρόγνωση του ρυθμού των αμυντικών δαπανών με την τεχνική των δομημένων σεναρίων. Στη συνέχεια, αναλύονται με τη μέθοδο SWOT τα χαρακτηριστικά του πιθανότερου σεναρίου και τέλος εξάγονται συμπεράσματα και προτάσεις για τον προγραμματισμό των πόρων και των μέσων.

Λέξεις – Κλειδιά

Αμυντικοί εξοπλισμοί, δεκαετία 2025-2035, τεχνική δομημένων σεναρίων, ανάλυση SWOT.

Abstract

National defense and security is the national purpose of every state. The achievement of this goal comes through the use of all factors of state power, i.e. diplomacy, intelligence, armed forces and economy. In this context, the implementation of the composition of defense armament by the state is structured depending on both the existing economic data and the relations between the states.

In recent years, Greece has been called upon to adapt to the new conditions created by the economic and fiscal crisis as well as Turkey's continued provocation. This thesis focuses on the study of the challenges for the economic planning of defense armament for the decade 2025-2035. First, a brief historical review of the evolution of Greek defense equipment over the last 20 years is made. Then, the economic and geopolitical environment in a national, regional and global system is briefly analyzed and a forecast of the rate of defense spending is attempted using the technique of structured scenarios. Subsequently, the characteristics of the most likely scenario are analyzed with the SWOT analysis and finally conclusions and proposals are drawn for the planning of resources and means.

Keywords

Defense armament, decade 2025-2035, technique of structured scenarios, SWOT analysis.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Abstract	v
Περιεχόμενα	viii
Κατάλογος Εικόνων / Σχημάτων	vii
Κατάλογος Πινάκων	viii
Συνοτομογραφίες & Ακρωνύμια.....	ix
1. Εισαγωγή.....	1
1.1 Πεδίο έρευνας.....	1
1.2 Ερευνητική δομή.....	1
2. Η εξέλιξη των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών κατά την τελευταία 20ετία.....	3
2.1 Τι είναι οι Αμυντικοί Εξοπλισμοί και από τι εξαρτώνται.....	3
2.1.1 Ορισμός Αμυντικών Εξοπλισμών	3
2.1.2 Παράγοντες που επηρεάζουν τον εθνικό σχεδιασμό για τους αμυντικούς εξοπλισμούς.....	6
2.2 Διερεύνηση ύπαρξης ανταγωνισμού στους εξοπλισμούς Ελλάδας-Τουρκίας...6	
2.3 Ιστορική αναδρομή των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών στον 21ο αιώνα...7	
3. Η ανάλυση της ελληνικής οικονομίας – Αντοχές και προοπτικές.....	14
3.1 Η ελληνική οικονομία πριν από την δημοσιονομική κρίση του 2009.....	14
3.2 Πώς οδηγήθηκε η Ελλάδα στην οικονομική κρίση.....	15
3.3 Πώς επηρέασε η οικονομική κρίση τους αμυντικούς εξοπλισμούς.....	16
3.4 Πώς επηρέασε η υγειονομική κρίση του 2020 την ελληνική οικονομία και επομένως τους αμυντικούς εξοπλισμούς.....	17
3.5 Προοπτική της ελληνικής οικονομίας.....	18
4. Η ανάλυση του γεωπολιτικού περιβάλλοντος της Ελλάδας.....	20
4.1 Η Ελλάδα στο δυναμικό περιφερειακό σύστημα Ελλάδα-Βαλκάνια-Τουρκία20	
4.2 Η Ελλάδα στην ενεργειακή «σκακιέρα» της Ανατολικής Μεσογείου.....	21
4.3 Η Ελλάδα και η Τουρκία στο παγκόσμιο σύστημα ανάλυσης.....	23
5. Πρόγνωση για την πορεία των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών στη βάση τεσσάρων εναλλακτικών σεναρίων.....	26
5.1 Οι δύο παράγοντες που επηρεάζουν την πρόγνωση.....	26
5.2 Αστάθμητοι παράγοντες.....	26
5.2.1 Κατάρρευση της Τουρκίας.....	26
5.2.2 Ένοπλη σύρραξη Ελλάδας-Τουρκίας.....	28
5.3 Εναλλακτικά σενάρια πρόγνωσης.....	29
5.3.1 Σενάριο 1: «Αύξηση αμυντικών εξοπλισμών».....	29
5.3.2 Σενάριο 2: «Σταθερός ρυθμός αμυντικών εξοπλισμών».....	30
5.3.3 Σενάριο 3: «Συρρίκνωση αμυντικών εξοπλισμών».....	30
5.3.4 Σενάριο 4: «Μείωση αμυντικών εξοπλισμών».....	30
5.4 Εξέταση σεναρίων και ανάδειξη επικρατέστερου.....	31
6. Ανάλυση SWOT για το επικρατέστερο σενάριο της πρόγνωσης για την πορεία των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών.....	33
6.1 Ισχυρά σημεία.....	33
6.2 Αδύνατα σημεία.....	33
6.3 Ευκαιρίες.....	34
6.4 Κίνδυνοι.....	34
7. Συμπεράσματα.....	36
Βιβλιογραφία.....	37

Κατάλογος Εικόνων / Σχημάτων

Εικόνα 4.1 Χάρτης της «Γαλάζιας Πατρίδας»	23
Σχήμα 2.1. Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021, ποσοστό επί του ΑΕΠ.....	9
Σχήμα 2.2. Αμυντικές δαπάνες 2002-2021, ποσοστό επί του συνόλου των κυβερνητικών εξόδων.....	9
Σχήμα 2.3. Αμυντικές Δαπάνες κρατών μελών του ΝΑΤΟ ως ποσοστό % επί του ΑΕΠ..	10
Σχήμα 2.4. Ποσοστό % αμυντικών δαπανών για εξοπλιστικά προγράμματα και ενίσχυση Ε&Α.....	11
Σχήμα 2.5. Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021 σε δις \$ (τιμή 2020 US \$).....	11
Σχήμα 2.6. Κατανομή των αμυντικών δαπανών της Ελλάδας ανά κύρια κατηγορία.....	12
Σχήμα 3.1. Ελληνικό ΑΕΠ – Κατά κεφαλή ΑΕΠ.....	14
Σχήμα 3.2. Ετήσια μεταβολή % του ελληνικού ΑΕΠ.....	18
Σχήμα 5.1. Διαδικασία πρόγνωσης σεναρίων για τους αμυντικούς εξοπλισμούς στην Ελλάδα 2025-2035.....	31

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.1 Ορισμοί των Αμυντικών Δαπανών.....	5
Πίνακας 2.2 Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021.....	8
Πίνακας 2.3 Ποσοστό % αμυντικών δαπανών για εξοπλιστικά προγράμματα και ενίσχυση E&A.....	10
Πίνακας 2.4 Κατανομή των αμυντικών δαπανών της Ελλάδας ανά κύρια κατηγορία.....	12
Πίνακας 3.1 Εξέλιξη ελληνικού ΑΕΠ-Κατά κεφαλήν ΑΕΠ-Ποσοστού ετήσιας μεταβολής του ΑΕΠ.....	15
Πίνακας 6.1 Αποτύπωση ανάλυσης SWOT για τους αμυντικούς εξοπλισμούς στην Ελλάδα 2025-2035.....	35

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Ελληνόγλωσσες

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΟΖ	Αποκλειστικές Οικονομικές Ζώνες
ΓΕΕΘΑ	Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας
Δις	Δισεκατομμύριο/α
ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΑΒ	Ελληνική Αεροπορική Βιομηχανία
ΕΔ	Ένοπλες Δυνάμεις
Ε&Α	Έρευνα και Ανάπτυξη
ΕΣΠΑ	Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Μ.Ο.	Μέσος Όρος
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΕΠ	Πολλαπλός Εκτοξευτής Πυραύλων
ΤΟΜΑ	Τεθωρακισμένα Οχήματα Μάχης
ΤΟΜΠ	Τεθωρακισμένα Οχήματα Μεταφοράς Προσωπικού
ΤΤΟΑ	Τεθωρακισμένα Τροχοφόρα Οχήματα Αναγνωρίσεως

Ξενογλωσσες

ASV	Armored Security Vehicle
ATACMS	Army Tactical Missile System
AAV	Assault Amphibious Vehicle
CFR	Council on Foreign Relations
DEFEA	Defence Exhibition Athens
EDAM	Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi
EMGF	Eastern Mediterranean Gas Forum
FDI	Frégate de Défense et d'Intervention
GDP	Gross Domestic Product
IMF	International Monetary Fund
LOR	Letter of Request
MFA	Ministry of Foreign Affairs
MLRS	Multiple Launch Rocket System
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NLOS	Non-Line-of-Sight
OSCE	Organization for Security and Co-operation in Europe
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SWOT	Strengths – Weaknesses – Opportunities – Threats
UAV	Unmanned Aerial Vehicle
UN	United Nations
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea

1. Εισαγωγή

1.1. Πεδίο έρευνας

Η ιστορία έχει αποδείξει ότι η εθνική άμυνα και η ασφάλεια αποτελούν το πρωταρχικό μέλημα κάθε κράτους. Τα κράτη πρέπει διαρκώς να προφυλάσσονται από πραγματικές ή ενδεχόμενες απειλές. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, κάθε κράτος ορίζει τους θεμελιώδεις στόχους της εθνικής άμυνας και ασφάλειας, οι οποίοι είναι η εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής κυριαρχίας, η επιβίωση του πληθυσμού, καθώς επίσης και η διατήρηση του τρόπου ζωής του (Gilpin, 2001; Jordan et al., 2009). Οι στόχοι αυτοί εκπληρώνονται με χρήση όλων των παραγόντων της ισχύος ενός κράτους, δηλαδή τη διπλωματία, τις πληροφορίες, τις ένοπλες δυνάμεις και την οικονομία (Πλουμής, 2019). Στο πλαίσιο της επίτευξης της εθνικής άμυνας και ασφάλειας, κάθε κράτος ξοδεύει ένα ικανό μερίδιο των δημοσίων δαπανών του για το σχεδιασμό και την υλοποίηση των αμυντικών εξοπλισμών. Το μέγεθος των δαπανών αυτών ποικίλλει και εξαρτάται κυρίως από τα υφιστάμενα οικονομικά δεδομένα, σε συνάρτηση με την αλληλεπίδραση που έχουν τα κράτη μεταξύ τους.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η δυναμική των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών εξελίσσεται ραγδαία τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα υπό το πρίσμα της αναθεωρητικής πολιτικής της γειτονικής Τουρκίας. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν με την οικονομική και δημοσιονομική κρίση της προηγούμενης δεκαετίας, παράλληλα με τη συνεχόμενη τουρκική προκλητικότητα, αποτέλεσαν το εφαλτήριο αυτής της εργασίας, με στόχο να μελετηθούν οι προκλήσεις για τον οικονομικό σχεδιασμό των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών και να επιχειρηθεί μια κατά το δυνατόν ασφαλής πρόγνωση για την εξέλιξή τους για τη δεκαετία 2025-2035.

1.2. Ερευνητική δομή

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελείται από επτά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται η εισαγωγή, στην οποία αναλύεται το πεδίο της έρευνας, ο προβληματισμός που οδήγησε στην επιλογή του θέματος και οι επιδιωκόμενοι στόχοι. Στο δεύτερο κεφάλαιο, αποδίδεται ο ορισμός των αμυντικών εξοπλισμών, ενώ εξετάζεται η ύπαρξη ανταγωνιστικής σχέσης και εξάρτησης στους αμυντικούς εξοπλισμούς Ελλάδας και Τουρκίας. Ακόμη, γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή των ελληνικών

αμυντικών εξοπλισμών από την αρχή της δεκαετίας του 2000 μέχρι σήμερα, με σημεία καμπής την οικονομική κρίση του 2009 και την ελληνοτουρκική ένταση του 2020. Στο τρίτο κεφάλαιο, εξετάζονται οι αντοχές της ελληνικής οικονομίας, με δεδομένο ότι ένα μεγάλο μέρος των κρατικών δαπανών καταμερίζεται στους αμυντικούς εξοπλισμούς, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη την πρόσφατη υγειονομική κρίση.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, αναλύεται συνοπτικά το οικονομικό και γεωπολιτικό περιβάλλον στο δυναμικό περιφερειακό σύστημα των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και κατά πόσο αυτό επηρεάζεται από τις τεταμένες ελληνοτουρκικές σχέσεις. Παράλληλα, εξετάζονται οι συνθήκες που διαμορφώνονται για το δίπολο Ελλάδα-Τουρκία στο νέο παγκόσμιο σύστημα διεθνούς ασφαλείας, ιδιαίτερα μετά τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία. Στο επόμενο κεφάλαιο, επιχειρείται μια πρόγνωση του ρυθμού των ελληνικών αμυντικών δαπανών για τη δεκαετία 2025-2035, μέσω της μεθοδολογικής προσέγγισης τεσσάρων δομημένων σεναρίων. Στο έκτο κεφάλαιο, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο SWOT, αναλύονται τα χαρακτηριστικά του επικρατέστερου από τα τέσσερα σεναρία του προηγούμενου κεφαλαίου. Στο τελευταίο κεφάλαιο, εξάγονται συμπεράσματα και υποβάλλονται προτάσεις για τον προγραμματισμό των διαθέσιμων πόρων και μέσων για την υλοποίηση του σχεδιασμού των ελληνικών αμυντικών δαπανών για τον υπόψη χρονικό ορίζοντα.

2. Η εξέλιξη των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών κατά την τελευταία 20ετία

2.1. Τι είναι οι Αμυντικοί Εξοπλισμοί και από τι εξαρτώνται

Μια μελέτη η οποία έχει σαν σκοπό την αξιολόγηση των στρατιωτικών δαπανών πρέπει να διευκρινίσει τα ζητήματα ορισμού και μέτρησης αυτών των δαπανών, αλλά και να προσδιορίσει το περίγραμμα των ποικίλων φαινομένων που τις καθορίζουν και που πρέπει να διερευνηθούν.

2.1.1. Ορισμός Αμυντικών Εξοπλισμών

Ως αμυντικές δαπάνες θα μπορούσαν να ορισθούν το σύνολο των ανθρώπινων και υλικών πόρων που διατίθενται από μία χώρα για τη διατήρηση των ενόπλων δυνάμεων και άλλων βασικών υπηρεσιών για την άμυνά της, ώστε να εγγυηθεί η εθνική της ανεξαρτησία, η ακεραιότητα της επικράτειάς της και η διατήρηση της εσωτερικής ασφάλειας και της δημόσιας τάξης, σε συνδυασμό, όπου χρειάζεται, με τον σεβασμό των διεθνών συνθηκών που δεσμεύουν τη χώρα απέναντι σε ξένα κράτη ή συμμαχίες (Herrera 1994).

Διεθνείς οργανισμοί και ερευνητικά ινστιτούτα που ασχολούνται με τη μελέτη του αμυντικού τομέα έχουν προτείνει πλήθος ορισμών για τις στρατιωτικές δαπάνες, με κυριότερους και ευρύτερα χρησιμοποιούμενους τους ορισμούς του Οργανισμού Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO), του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (IMF), του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (UN) και του Διεθνούς Ινστιτούτου Ερευνών για την Ειρήνη της Στοκχόλμης (SIPRI) (Χηνόπουλος, 2017).

Ο ορισμός του NATO δημιουργήθηκε πρώτιστα για εσωτερικούς σκοπούς του οργανισμού, αλλά έχει επίσης υιοθετηθεί ως βάση άλλων φορέων συλλογής και ανάλυσης δεδομένων (όπως του SIPRI), αποτελώντας ένα αρκετά ολοκληρωμένο μέτρο της οικονομικής επιβάρυνσης της λειτουργίας των ενόπλων δυνάμεων για το κάθε κράτος. Σύμφωνα με το NATO, στις αμυντικές δαπάνες συγκαταλέγονται όλα τα κόστη που σχετίζονται με τις τρέχουσες στρατιωτικές δραστηριότητες. Αναλυτικότερα, οι δαπάνες αυτές περιλαμβάνουν τις ένοπλες δυνάμεις (συμπεριλαμβανομένων και των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων), τα Υπουργεία Άμυνας και άλλους κυβερνητικούς φορείς που εμπλέκονται σε αμυντικά προγράμματα, πιθανές παραστρατιωτικές δυνάμεις (όταν εκπαιδεύονται και εξοπλίζονται για στρατιωτικούς σκοπούς) και ενδεχόμενες

στρατιωτικές διαστημικές δραστηριότητες. Περιλαμβάνονται επίσης όλα τα λειτουργικά κόστη και τα κόστη εξοπλισμών για το στρατιωτικό και πολιτικό προσωπικό (συμπεριλαμβανομένων και των δαπανών για συντάξεις και για κοινωνικές υπηρεσίες), έξοδα λειτουργίας αλλά και συντήρησης των οπλικών συστημάτων, των μέσων και των εγκαταστάσεων, προμήθειες, έξοδα έρευνας και ανάπτυξης και ενδεχόμενη στρατιωτική βοήθεια από δωρήτριες χώρες (NATO, 2022).

Από την άλλη, ο ορισμός του ΔΝΤ παρέχει τη βάση για διάφορα προϊόντα δεδομένων που δημοσιεύονται από την Παγκόσμια Τράπεζα, αποτελώντας ένα σημαντικό εργαλείο για τις κυβερνητικές οικονομικές στατιστικές, λιγότερο όμως προσανατολισμένο για στρατιωτική σύγκριση σε σχέση με τον ορισμό του NATO. Επιπρόσθετα, ο ορισμός του ΟΗΕ αναπτύχθηκε ειδικά με σκοπό τη διεθνή σύγκριση αρχικά για να εξυπηρετήσει την προώθηση της μείωσης των παγκόσμιων αμυντικών δαπανών, παρουσιάζοντας ένα μεγάλο αριθμό πεδίων εισαγωγής δεδομένων. Στην πραγματικότητα, ο ορισμός του ΟΗΕ, ο οποίος για παράδειγμα χρησιμοποιείται στο πλαίσιο του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (OSCE), είναι ο πλέον ολοκληρωμένος· εντούτοις, είναι τόσο λεπτομερής, που ορισμένες κυβερνήσεις δικαιολογούν την αποτυχία υποβολής εκθέσεων στην αδυναμία τους να συμμορφωθούν με το πλαίσιο του ΟΗΕ (Brzoska, 1995).

Τέλος, ο ορισμός του SIPRI για τις αμυντικές δαπάνες παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με αυτόν του NATO, εξαιρώντας ωστόσο τα κόστη πολιτικής προστασίας, καθώς και κόστη που σχετίζονται με εξειδικευμένες δραστηριότητες (όπως παροχές σε βετεράνους, μετατροπή εγκαταστάσεων παραγωγής όπλων, κόστη καταστροφής όπλων, δαπάνες για τη στρατιωτική συνιστώσα μικτών πολιτικο-στρατιωτικών δραστηριοτήτων, κλπ) (SIPRI, 2022). Λόγω των διαφορών στους ορισμούς και της δυσκολίας διαθεσιμότητας και επαλήθευσης της ακρίβειας και της πληρότητας των δεδομένων για τις στρατιωτικές δαπάνες, αυτά δεν είναι πάντοτε συγκρίσιμα. Ωστόσο, το SIPRI τοποθετεί σε υψηλή προτεραιότητα τη διασφάλιση ότι οι σειρές δεδομένων για κάθε χώρα είναι συγκρίσιμες διαχρονικά και για το λόγο αυτό επιλέχθηκε για τα δεδομένα αυτής της εργασίας. Οι διαφορές που παρουσιάζουν οι παραπάνω ορισμοί αποτυπώνονται στον Πίνακα 2.1.

A/A	Είδος Αμυντικής Δαπάνης	NATO	ΔΝΤ	ΟΗΕ	SIPRI
Δαπάνες για τις ΕΔ και την υποστήριξή τους					
1	Μισθοδοσία στρατιωτικού προσωπικού	X	X	X	X
2	Μισθοδοσία πολιτικού προσωπικού	X	X	X	X
3	Ιατρικές υπηρεσίες, φορολογικές παροχές, κοινωνικές παροχές για τους παραπάνω (συμπεριλαμβανομένων των μελών)	X	X	X	X
4	Συντάξεις	X	-	X	X
5	Στρατιωτικές Σχολές, Στρατιωτικά Νοσοκομεία, κλπ.	X	X	-	-
6	Τρέχουσες δαπάνες προμηθειών για εξοπλισμούς (συμπεριλαμβανομένων των εισαγωγών)	X	X	X	X
7	Κατασκευές υποδομών, στεγάσεις, κλπ.	X	X	X	X
8	Λειτουργία και Συντήρηση	X	X	X	X
9	Προμήθειες και άλλα αγαθά	X	X	X	X
10	Στρατιωτική Έρευνα και Ανάπτυξη	X	X	X	X
Άλλες δαπάνες για στρατιωτικούς/αμυντικούς/στρατηγικούς σκοπούς					
11	Αποθήκευση στρατηγικών αγαθών	X	-	-	-
12	Γραμμές παραγωγής εξοπλισμού	X	X	-	-
13	Επιδότησεις παραγωγής/μετατροπής όπλων	X	-	-	-
14	Στρατιωτική βοήθεια σε άλλες χώρες	X	X	X	X
15	Συνεισφορά σε διεθνείς οργανισμούς (στρατιωτικές συμμαχίες, διατήρηση της ειρήνης, κλπ.)	X	X	-	-
16	Πολιτική Προστασία	-	X	X	-
Δαπάνες για απόστρατους και παρελθοντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις					
17	Προνόμια βετεράνων	-	-	-	-
18	Υπηρεσίες πολεμικών χρεών	-	-	-	-
Δαπάνες για άλλες Δυνάμεις Ασφαλείας					
19	Παραστρατιωτικοί/Χωροφυλακή	X	X	X	X
20	Συνοριοφύλακες/Τελωνειακοί φύλακες	X	X	X	X
21	Αστυνομία	X	-	-	-
Άλλες δαπάνες για ανθρωπιστικούς σκοπούς					
22	Ανθρωπιστική βοήθεια / ανακούφιση από καταστροφές	X	-	-	-
23	Ειρηνευτικές αποστολές των ΗΕ	X	X	-	-
Εισοδηματικός προϋπολογισμός					
24	Στρατιωτικές σχολές, νοσοκομεία, αμυντικές εταιρείες	Y	Y	Y	Y
25	Μη στρατιωτική χρήση στρατιωτικών υποδομών	Y	Y	Y	Y
26	VIP μεταφορά	Y	Y	Y	Y
27	Πώληση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, τεχνογνωσία	Y	Y	Y	Y
28	Επιστροφές επιδοτήσεων παραγωγής	Y	Y	Y	Y
29	Στρατιωτική βοήθεια από άλλες χώρες	-	-	X	-
Υποχρεώσεις για μελλοντικές δαπάνες					
30	Προμήθεια πίστωσης	X	X	-	-

Υπόμνημα:

X : πρέπει να περιλαμβάνεται στις αμυντικές δαπάνες

- : δεν πρέπει να περιλαμβάνεται στις αμυντικές δαπάνες

Y : πρέπει να εγγράφεται ως έσοδα

Πίνακας 2.1.1. Ορισμοί των Αμυντικών Δαπανών

Ο πίνακας δημιουργήθηκε βασιζόμενος στο Brzoska (1995), σελ. 48-49 και στο SIPRI database.

2.1.2. Παράγοντες που επηρεάζουν τον εθνικό σχεδιασμό για τους αμυντικούς εξοπλισμούς

Οι απαιτήσεις για αμυντικές δαπάνες αποτελούν στην πραγματικότητα ένα πολυδιάστατο ζήτημα, αφού καθοδηγούνται από ασταθείς και δυναμικούς παράγοντες. Αυτοί οι παράγοντες μπορεί να έχουν ποσοτικά χαρακτηριστικά, όπως η αριθμητική διακύμανση του στρατιωτικού προσωπικού, του εξοπλισμού και των πυρομαχικών, αλλά και ποιοτικές μεταβλητές, όπως τεχνολογικές αναβαθμίσεις των υφιστάμενων οπλικών συστημάτων, σύναψη συμμαχιών, αύξηση ασκήσεων, κλιμάκωση προκλητικών συμπεριφορών και ρητορικών. Οι οικονομικές δυνατότητες της κάθε χώρας, το επίπεδο της διπλωματίας, οι ικανότητες της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας, το παγκόσμιο τοπίο, οι συμμαχίες, οι κυβερνητικές τακτικές και προτεραιότητες, η κοινή γνώμη, είναι επίσης μερικοί μόνο από τους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτικούς συντελεστές που μπορούν να αλλάξουν σημαντικά την αμυντική στρατηγική ενός κράτους, οδηγώντας συχνά σε ανταγωνιστικές συμπεριφορές (Kumar, 2017).

2.2. Διερεύνηση ύπαρξης ανταγωνισμού στους εξοπλισμούς Ελλάδας-Τουρκίας

Στο ερώτημα αν υφίσταται ανταγωνισμός εξοπλισμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, σε αντίθεση με την ευρέως κοινή θετική απάντηση τόσο της ελληνικής όσο και της τουρκικής κοινής γνώμης, η οποία εκφράζεται ανοιχτά στα μέσα επικοινωνίας και των δύο χωρών, η παγκόσμια επιστημονική κοινότητα και βιβλιογραφία διχάζεται και αδυνατεί να καταλήξει σε μια οριστική απάντηση.

Η ικανότητα των ερευνητών να διερευνήσουν το φαινόμενο, μέσω της δημιουργίας ενός σταθερού και αξιόπιστου μοντέλου, περιορίζεται από τη δομική αστάθεια του συστήματος, λόγω της πληθώρας και της πολυπλοκότητας των παραγόντων, όπως αναλύθηκαν παραπάνω. Για παράδειγμα, το μαθηματικό μοντέλο Richardson για τους ανταγωνιστικούς εξοπλισμούς (Richardson Arms Race Model) υποστηρίζει ότι κάθε χώρα Α προσπαθεί να αυξήσει τον εξοπλισμό της αναλογικά ως προς το μέγεθος της χώρας Β, ενώ η περαιτέρω αύξηση των αμυντικών δαπανών εξαρτάται από την εθνική οικονομία της χώρας (Richardson, 1960). Το μοντέλο αυτό ωστόσο αποτελεί μια υπεραπλούστευση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε σχέση με τις εθνικές απαιτήσεις

ασφαλείας, επειδή παρουσιάζει ουσιαστικούς περιορισμούς. Οι περιορισμοί αυτοί συνίστανται στην αποτυχία του μοντέλου να ενσωματώσει εσωτερικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων, καθώς και στο γεγονός ότι οι πηγές δεδομένων για την άμυνα είναι συχνά περιορισμένες. Απουσιάζουν ακόμα παράγοντες από την πολιτική οικονομία που επηρεάζουν τις αμυντικές στρατηγικές, ενώ δεν υφίσταται περιορισμός («οροφή») του αμυντικού προϋπολογισμού (Dunne and Smith, 2007).

Από την άλλη, εμπειρικά ευρήματα από οικονομετρικές μελέτες που υπολογίζουν τις συναρτήσεις ζήτησης στρατιωτικών δαπανών υποδηλώνουν ότι οι ελληνικές αμυντικές δαπάνες επηρεάζονται έντονα από τα εξωτερικά ζητήματα ασφάλειας και ότι οι τουρκικές στρατιωτικές δαπάνες χρησιμοποιούνται ως μεταβλητή απειλής στη σχετική εκτίμηση (Karopoulos and Lazaretou, 1993; Avramides, 1997). Πλήθος επιστημονικών ερευνών, που χρησιμοποιούν διαφορετικές μεθοδολογίες και ποικίλο χρονικό εύρος, παράγουν ετερόκλητα αποτελέσματα, δίχως να υπάρχουν σαφή στοιχεία για ύπαρξη ανταγωνισμού στους αμυντικούς εξοπλισμούς Ελλάδας – Τουρκίας (Χαϊδεμενάκος, 2020). Εν τούτοις, η ανάλυση αποκαλύπτει πάντα ισχυρές ενδείξεις αιτιωδών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, οι οποίες καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη στρατηγική τους για τις στρατιωτικές προμήθειες και τους συνολικούς αμυντικούς προϋπολογισμούς τους.

Παράλληλα, τα κίνητρα που καθοδηγούν την ελληνική αμυντική στρατηγική διαφέρουν από αυτά της αντίστοιχης τουρκικής, εφόσον η Τουρκία χρησιμοποιεί τη στρατιωτική της ισχύ ως μέσο επεκτατικής πολιτικής και κυριαρχίας στην ευρύτερη περιοχή, την ώρα που η Ελλάδα χρησιμοποιεί τη δικιά της στρατιωτική ισχύ ως αποτρεπτικό μέτρο έναντι της υπαρκτής στρατιωτικής απειλής που συνιστά η Τουρκία, δικαιολογώντας επομένως τις υψηλές αμυντικές δαπάνες. Συμπερασματικά, δε διαφαίνεται να υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των δύο χωρών όσον αφορά τους αμυντικούς εξοπλισμούς, ωστόσο η Τουρκία συνιστά την κύρια στρατιωτική απειλή για το ελληνικό εθνικό συμφέρον και τον καθοριστικότερο παράγοντα για την ελληνική στρατηγική των αμυντικών δαπανών (Kollias, 2004).

2.3. Ιστορική αναδρομή των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών στον 21^ο αιώνα

Για ευκολότερη σύγκριση, οι αμυντικές δαπάνες υπολογίζονται ως ποσοστό επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (GDP), το οποίο δείχνει το συνολικό εισόδημα

(total income) μιας χώρας και τη συνολική δαπάνη για την παραγόμενη ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών της.

Έτος	Ελληνικές Αμυντικές Δαπάνες		
	σε δις \$ (τιμή 2020 US \$)	ως ποσοστό επί του ΑΕΠ	ως ποσοστό επί των κυβερνητικών εξόδων
2002	7,463	3,08%	6,72%
2003	6,394	2,49%	5,35%
2004	7,030	2,61%	5,47%
2005	7,602	2,84%	6,23%
2006	7,904	2,78%	6,17%
2007	7,897	2,68%	5,69%
2008	8,779	2,98%	5,87%
2009	9,205	3,22%	5,96%
2010	7,074	2,75%	5,19%
2011	5,695	2,52%	4,58%
2012	5,037	2,44%	4,55%
2013	4,704	2,37%	4,55%
2014	4,665	2,35%	4,64%
2015	4,948	2,47%	4,81%
2016	5,154	2,58%	5,15%
2017	5,150	2,56%	5,29%
2018	5,504	2,72%	5,60%
2019	5,501	2,67%	5,58%
2020	5,301	2,81%	4,62%
2021	7,744	3,87%	6,53%

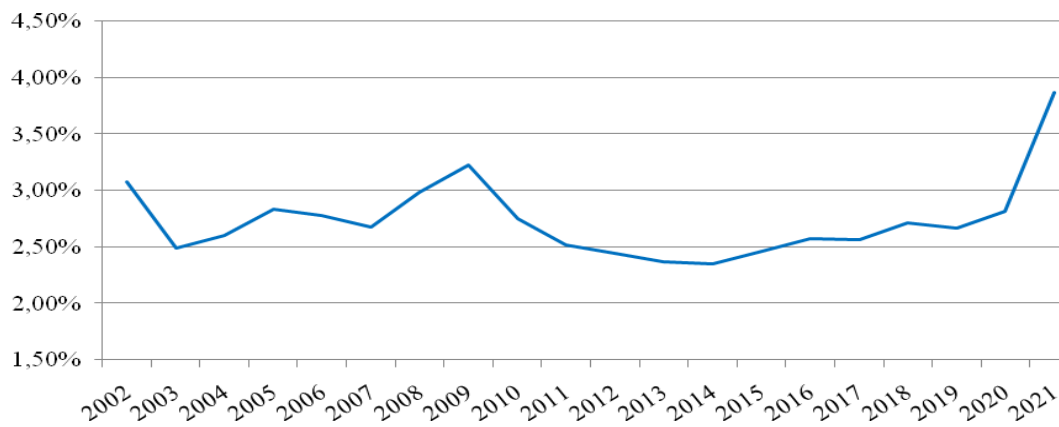
Πίνακας 2.1.2. Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021¹

(Πηγή: SIPRI database)

Το ποσοστό επί του ΑΕΠ είναι ένας αντιπροσωπευτικός δείκτης των πόρων που χρησιμοποιεί μια χώρα για στρατιωτικές δραστηριότητες, αποτελώντας το πιο χρήσιμο μέτρο διεθνούς σύγκρισης στρατιωτικών δαπανών και γενικότερα έναν δείκτη της οικονομικής επιβάρυνσης των στρατιωτικών έναντι των συνολικών κρατικών δαπανών (Ναστούλης, 2020). Στην περίπτωση της Ελλάδας, παρά το μικρό της μέγεθος σε όρους

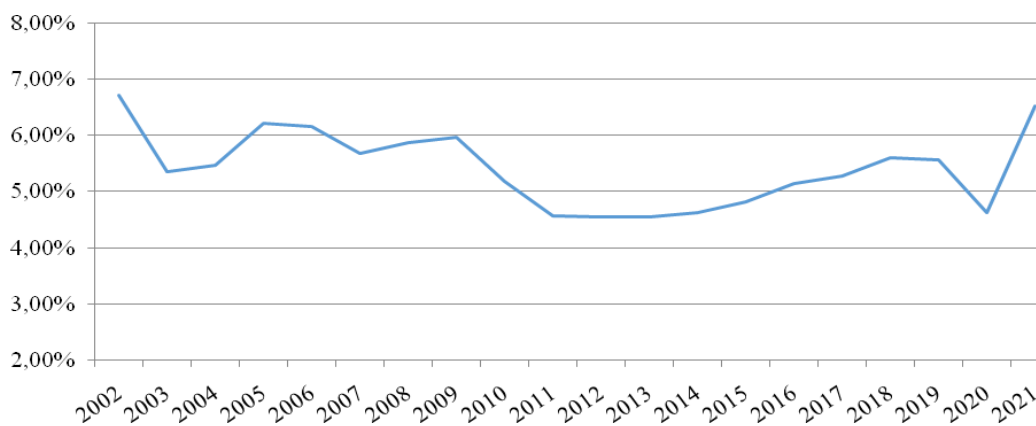
¹ Τα στοιχεία είναι σε δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ, σε σταθερές τιμές και συναλλαγματικές ισοτιμίες 2020.

τόσο γεωγραφικούς όσο και οικονομικής ισχύος, οι ελληνικές αμυντικές δαπάνες αγγίζουν τεράστια οικονομικά ποσά αρκετών δισεκατομμυρίων δολαρίων, πετυχαίνοντας μια εντυπωσιακή επίδοση, αφού παραμένουν σταθερά από το 2002 μέχρι σήμερα σε ποσοστό πάνω από το 2% επί του ΑΕΠ, καλύπτοντας επίσης ικανό μερίδιο των κρατικών δαπανών (Πίνακας 2.2; Σχήμα 2.1; Σχήμα 2.2)..

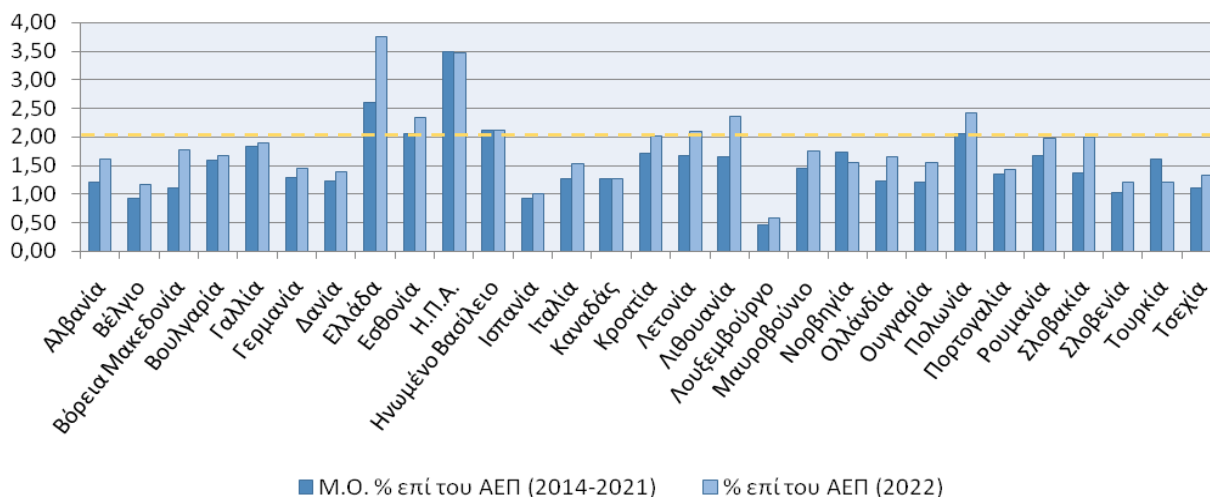
Σχήμα 2.1. Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021, ποσοστό επί του ΑΕΠ.

(Πηγή: SIPRI database)

Σχήμα 2.2. Αμυντικές δαπάνες 2002-2021, ποσοστό επί του συνόλου των κυβερνητικών εξόδων. (Πηγή: SIPRI database)

Η επίδοση αυτή κατατάσσει διαχρονικά την Ελλάδα ανάμεσα στα πρώτα κράτη-μέλη του NATO σε ποσοστό αμυντικών δαπανών επί του ΑΕΠ, καταλαμβάνοντας τη δεύτερη θέση πίσω μόνο από τις ΗΠΑ σε ένα σύνολο 29 χωρών, με εξεταζόμενο χρονικό διάστημα από το 2014 έως το 2021. Μάλιστα, λόγω και των πρόσφατα συμφωνηθέντων εξοπλιστικών προγραμμάτων, το 2022 αναμένεται να πρωτοστατήσει στη σχετική σύγκριση (Σχήμα 2.3)

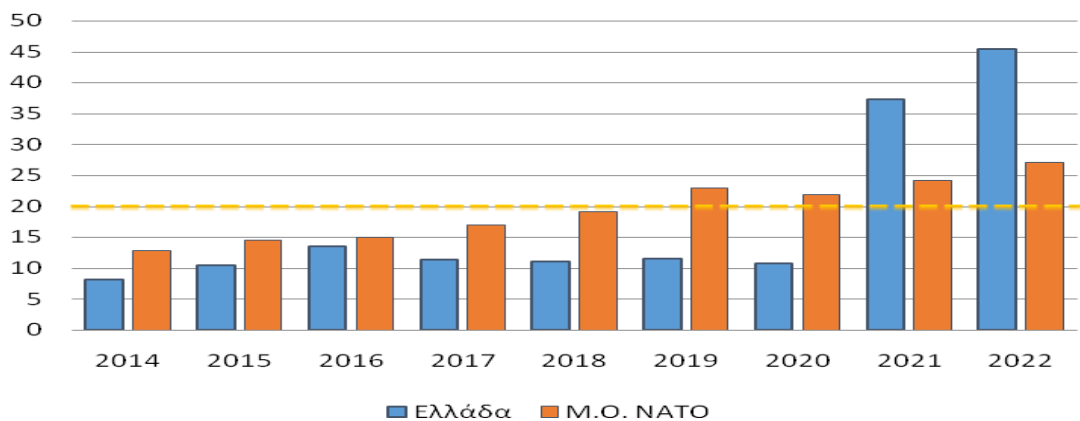

Σχήμα 2.3. Αμυντικές Δαπάνες κρατών μελών του NATO ως ποσοστό % επί του ΑΕΠ. (Πηγή: NATO database)

Ως κράτος - μέλος του NATO από το 1952, η Ελλάδα τιμά παραδοσιακά τη συμμαχική της υποχρέωση για διάθεση τουλάχιστον 2% του ΑΕΠ για αμυντικές δαπάνες και για επιχειρησιακές συνεισφορές σε νατοϊκές αποστολές και δραστηριότητες, χωρίς ωστόσο να εκπληρώνει μέχρι το 2020 την κατευθυντήρια οδηγία για δέσμευση ποσοστού 20% των αμυντικών δαπανών για την υλοποίηση εξοπλιστικών προγραμμάτων και την ενίσχυση της έρευνας και ανάπτυξης (Υπουργείο Εξωτερικών, 2022) (Πίνακας 2.3; Σχήμα 2.4).

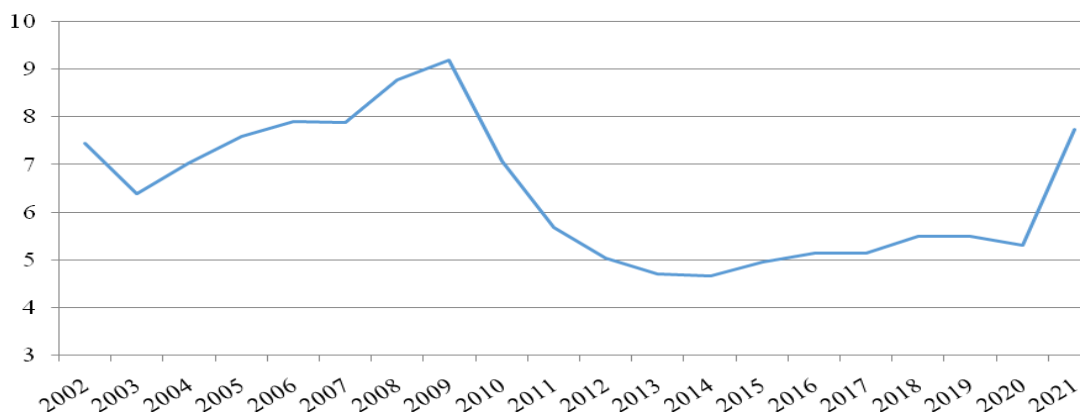
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ελλάδα	8,17	10,40	13,45	11,28	11,03	11,55	10,70	37,24	45,33
M.O. NATO	12,92	14,62	15,07	16,98	19,12	23,02	22,01	24,20	27,14

Πίνακας 2.3. Ποσοστό % αμυντικών δαπανών για εξοπλιστικά προγράμματα και ενίσχυση E&A. (Πηγή: NATO database)

Σχήμα 2.4. Ποσοστό % αμυντικών δαπανών για εξοπλιστικά προγράμματα και ενίσχυση E&A. (Πηγή: NATO database)

Αναλύοντας τα δεδομένα, αποτυπώνεται ευδιάκριτα η σοβαρή επίπτωση που είχε η οικονομική κρίση του 2009, σε απόλυτα ποσά για τις ελληνικές αμυντικές δαπάνες (Σχήμα 2.5), γεγονός που οδήγησε σε περιορισμό των εξοπλιστικών προγραμμάτων, αφού το μεγαλύτερο μερίδιο των δαπανών αφορούσε στο προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων.

Σχήμα 2.5. Ελληνικές αμυντικές δαπάνες 2002-2021 σε δις \$ (τιμή 2020 US \$). (Πηγή: SIPRI database)

Από την άλλη, κρίσιμο σημείο καμπής για τις αμυντικές δαπάνες αποτέλεσε η ελληνοτουρκική κρίση του 2020 (Κωστάκης, 2022), η οποία υπήρξε το εφαλτήριο για την ενίσχυση της άμυνας της χώρας, μάλιστα με πρωτοφανή ταχύτητα για τα ελληνικά δεδομένα. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το ποσοστό των αμυντικών δαπανών που προορίζονται για την υλοποίηση εξοπλιστικών προγραμμάτων και την ενίσχυση της έρευνας και ανάπτυξης, το οποίο από ένα μέσο όρο της τάξης του 10,94% επί του ΑΕΠ για το διάστημα 2014-2020, εκτινάσσεται στις τιμές 37,24% για το 2021 και 45,33% για το 2022, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του NATO (Πίνακας 2.4; Σχήμα 2.6).

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021(ε)	2022(ε)
Εξοπλισμός (α)	8,17	10,40	13,45	11,28	11,03	11,55	10,70	37,24	45,33
Προσωπικό (β)	77,18	72,05	73,13	76,56	78,76	77,08	74,58	53,78	43,68
Υποδομές (γ)	1,10	0,65	0,58	0,79	0,62	0,20	0,18	0,26	0,05
Άλλο (δ)	13,55	16,90	12,84	11,37	9,60	11,17	14,55	8,72	10,93

Πίνακας 2.4. Κατανομή των αμυντικών δαπανών της Ελλάδας ανά κύρια κατηγορία²
(Πηγή: NATO database)

Σχήμα 2.6. Κατανομή των αμυντικών δαπανών της Ελλάδας ανά κύρια κατηγορία.
(Πηγή: NATO database)

Πράγματι, περισσότερα από 120 εξοπλιστικά προγράμματα, συνολικού κόστους πολλών δισεκατομμυρίων ευρώ, η πλειοψηφία των οποίων αφορούν προγράμματα αναβάθμισης - συντήρησης υαρχόντων συστημάτων των ΕΔ, αλλά και αγορά νέων οπλικών συστημάτων και πλατφορμών, ήδη τρέχουν ή βρίσκονται πάρα πολύ κοντά στο να υπογραφούν ή είναι σχεδιασμένα να υλοποιηθούν μέσα στην προσεχή δεκαετία. Ως αποτέλεσμα αυτής της αύξησης των εξοπλιστικών προγραμμάτων, παρατηρείται αντίστοιχη ραγδαία αύξηση στο δείκτη των αμυντικών δαπανών που αφορά στην υλοποίηση εξοπλιστικών προγραμμάτων και στην ενίσχυση της έρευνας και ανάπτυξης, λαμβάνοντας ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από τον αντίστοιχο μέσο όρο των κρατών-μελών του NATO (Πίνακας 2.3; Σχήμα 2.4).

² (α) Οι δαπάνες εξοπλισμού περιλαμβάνουν σημαντικές δαπάνες εξοπλισμού, καθώς και έρευνας και ανάπτυξης (E&A) που αφιερώνονται σε εξοπλισμό.

(β) Οι δαπάνες προσωπικού περιλαμβάνουν τις στρατιωτικές και πολιτικές δαπάνες / συντάξεις.

(γ) Οι δαπάνες υποδομών περιλαμβάνουν τις εθνικές στρατιωτικές κατασκευές

(δ) Οι λοιπές δαπάνες περιλαμβάνουν τις δαπάνες λειτουργίας και συντήρησης και άλλες δαπάνες που δεν κατανέμονται στις προαναφερόμενες κατηγορίες.

(ε) Τα στοιχεία για το 2021 και το 2022 είναι εκτιμήσεις

Τα κυριότερα από αυτά τα εξοπλιστικά προγράμματα αφορούν (Μπαμπασακάλης, 2022; Μπλαβέρης, 2022; ΓΕΕΘΑ, 2022; DEFESA, 2022; Newsbeast, 2022; Nedos, 2022):

1. Για το Στρατό Ξηράς:

- αναβάθμιση 19 επιθετικών ελικοπτέρων AH-64A+ Apache στο Ισραήλ,
- αναβάθμιση πολλαπλών εκτοξευτών πυραύλων ΠΕΠ τύπου MLRS (για βλήματα μακρού πλήγματος ATACMS),
- απόκτηση 72 μεταχειρισμένων αμφίβιων οχημάτων εφόδου AAV7 για τους πεζοναύτες από τις ΗΠΑ,
- απόκτηση 1.200 μεταχειρισμένων τεθωρακισμένων τροχοφόρων οχημάτων ασφαλείας ΤΤΟΑ (ASV) M1117 Guardian από τις ΗΠΑ,
- απόκτηση υπερσύγχρονου αντιαρματικού βλήματος Spike NLOS, της ισραηλινής εταιρείας Rafael, για τον Στρατό Ξηράς (επιθετικά ελικόπτερα) και το Πολεμικό Ναυτικό (σκάφη Ανορθοδόξου Πολέμου Mark V),
- απόκτηση 70 ελικοπτέρων OH-58D Kiowa Warrior από τις ΗΠΑ,
- απόκτηση τεθωρακισμένων οχημάτων μάχης TOMA Marder 1A3 από τη Γερμανία.

2. Για το Πολεμικό Ναυτικό:

- απόκτηση τεσσάρων φρεγατών Φρεγάτες FDI τύπου Belh@ira από τη Γαλλία,
- εκσυγχρονισμό των φρεγατών τύπου MEKO-200HN,
- απόκτηση ανθυποβρυχιακών ελικοπτέρων MH-60R,
- απόκτηση τεσσάρων κορβετών,
- απόκτηση τορπιλών «βαρέος τύπου» για τον εξοπλισμό των υπερσύγχρονων υποβρυχίων Type214AIP.

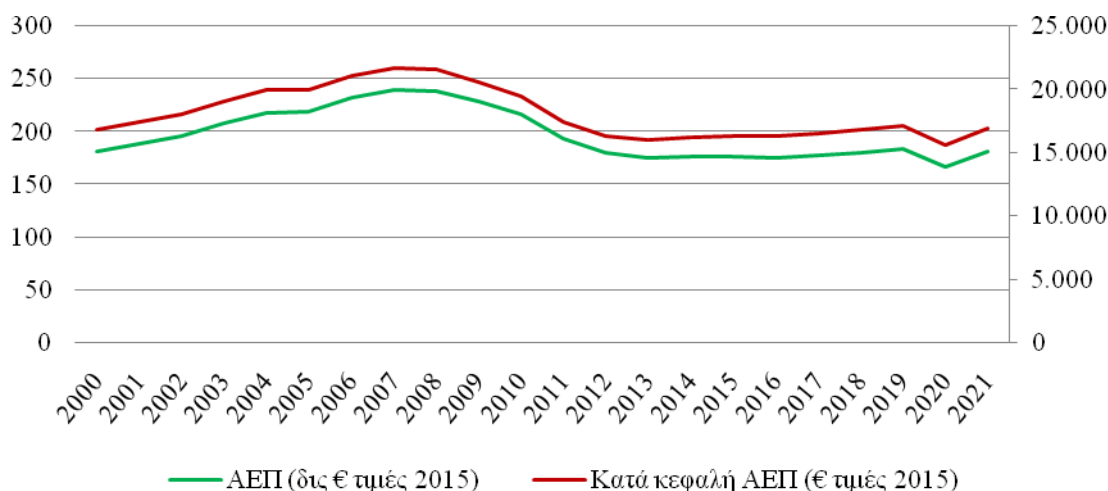
3. Για την Πολεμική Αεροπορία:

- απόκτηση 24 μαχητικών Rafale F3R (18+6, μεταχειρισμένων και καινούργιων) από Γαλλία, με δυνατότητα μεταφοράς και χρήσης στρατηγικών όπλων,
- αποστολή «Επιστολής Αιτήματος» (LOR) για την απόκτηση 20 μαχητικών τεχνολογίας stealth F-35A, με δικαίωμα για άλλα 20,
- προγράμματα υποστήριξης των μαχητικών Mirage 2000-5, των μεταφορικών C-130H, των ελικοπτέρων Super Puma,
- απόκτηση Μη Επανδρωμένων Αεροχημάτων (UAV),
- εκσυγχρονισμό 82 μαχητικών F-16 σε «Viper» στην ΕΑΒ.

3. Η ανάλυση της ελληνικής οικονομίας – Αντοχές και προοπτικές

3.1. Η ελληνική οικονομία πριν από την δημοσιονομική κρίση του 2009

Μέχρι το 2009, όταν ξεκίνησε η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, εξετάζοντας σε απόλυτες τιμές το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ τη χώρας, δύο από τους πιο αντιπροσωπευτικούς δείκτες της οικονομίας ενός κράτους, το συμπέρασμα που φαινομενικά εξάγεται είναι πως η Ελλάδα βρισκόταν σε μια περίοδο οικονομικής ανάπτυξης. Πραγματικά, με βάση τα δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας, το χρονικό διάστημα από το 2000 έως το 2008 το ελληνικό ΑΕΠ συνεχώς αυξανόταν, φτάνοντας στην ανώτατή του τιμή στα 239,72 δισεκατομμύρια Ευρώ (με έτος αναφοράς το 2015) για το έτος 2007, ενώ αντίστοιχη αύξηση παρατηρείται και στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το οποίο από 16.803 € το 2000 έφτασε 21.697 € το 2008, αυξάνοντας ουσιαστικά την αγοραστική δύναμη του Έλληνα πολίτη (Πίνακας 3.1; Σχήμα 3.1). Εν τούτοις, όπως αποδείχθηκε εκ του αποτελέσματος, η ευημερία αυτή ήταν επίπλαστη και στηριζόταν στο δημόσιο και ιδιωτικό δανεισμό, καθώς παράλληλα με την αύξηση του ΑΕΠ, διογκωνόταν και το χρέος. Δημιουργήθηκε έτσι μια ιδιαίτερα εύθραυστη οικονομική πραγματικότητα, η οποία με την επερχόμενη οικονομική κρίση, ανάγκασε την Ελλάδα να υιοθετήσει σκληρά πακέτα λιτότητας που περιελάμβαναν σοβαρές περικοπές στις δημόσιες δαπάνες (επομένως και στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς) και ταυτόχρονες αυξήσεις φόρων.

Σχήμα 3.1. Ελληνικό ΑΕΠ – Κατά κεφαλή ΑΕΠ (Πηγή: World Bank Database)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Κατά κεφαλή ΑΕΠ (€ τιμές 2015)	16.803	17.406	18.023	19.022	19.935	19.996	21.063	21.697	21.567	20.585	19.432
ΑΕΠ (δισ € τιμές 2015)	181,57	189,07	196,49	207,87	218,39	219,70	232,12	239,72	238,91	228,64	216,11
Ετήσια μεταβολή ΑΕΠ (%)	3,92	4,13	3,92	5,79	5,06	0,60	5,65	3,27	-0,34	-4,30	-5,48
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Κατά κεφαλή ΑΕΠ (€ τιμές 2015)	17.486	16.335	16.040	16.224	16.299	16.287	16.498	16.807	17.128	15.614	16.973
ΑΕΠ (δισ € τιμές 2015)	194,18	180,42	175,88	176,72	176,37	175,51	177,43	180,39	183,64	167,08	181,01
Ετήσια μεταβολή ΑΕΠ (%)	-10,15	-7,09	-2,52	0,48	-0,20	-0,49	1,09	1,67	1,80	-9,02	8,34

Πίνακας 3.1. Εξέλιξη ελληνικού ΑΕΠ-Κατά κεφαλήν ΑΕΠ-Ποσοστού ετήσιας μεταβολής του ΑΕΠ (Πηγή: World Bank Database, 2022)

3.2. Πώς οδηγήθηκε η Ελλάδα στην οικονομική κρίση

Η διεθνής μεγάλη ύφεση της δεκαετίας 2007–2009 είχε δραματικό οικονομικό αντίκτυπο σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, αφού μαζί με την Ελλάδα, πολλές άλλες χώρες της ευρωζώνης μεταξύ των οποίων η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιρλανδία και σε λιγότερη έκταση η Ιταλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, κατέφυγαν σε ασφυκτικά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής. Η δημοσιονομική προσαρμογή, η οποία συχνά αναφέρεται και με τον όρο λιτότητα, προκύπτει από τη μείωση των κρατικών δαπανών (συνεπώς περικοπές εξοπλισμών), από την αύξηση των φορολογικών εσόδων ή από ένα μίγμα πολιτικής και των δύο (Alesina et al., 2015). Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας, οι λόγοι που δημιούργησαν την τεράστια χρηματοπιστωτική κρίση μπορούν να αναλυθούν τόσο σε ενδογενείς, όσο και σε εξωγενείς παράγοντες.

Η απουσία ισχυρών οικονομικών θεσμών, η ελλιπής εφαρμογή της νομοθεσίας, η διαπλοκή και η διαφθορά, η ατομία των κυβερνήσεων για λήψη διαρθρωτικών αλλαγών,

το εκτεταμένο κράτος, οι πελατειακές συμπεριφορές, η συνεχής διεύρυνση των δημοσίων ελλειμμάτων σε συνδυασμό με τη μείωση της εξωτερικής ανταγωνιστικότητας, οι υπερβολικά αισιόδοξες δημοσιονομικές προβλέψεις για την προοπτική της οικονομίας (διογκώνοντας έτσι τις προβλέψεις εσόδων και υποτιμώντας τις δημόσιες δαπάνες), είναι οι κυριότερες ενδογενείς αιτίες που οδήγησαν στην δημοσιονομική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας (Κολοκοτρώνης, 2020).

Επιπρόσθετα, αναδείχθηκαν εξωγενείς παράγοντες που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην επιδείνωση της δημοσιονομικής κατάστασης και στην αναποτελεσματική αντιμετώπιση της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Τέτοιοι παράγοντες ήταν η έλλειψη ταμείων αλληλεγγύης και μηχανισμών ανάκαμψης σε ευρωπαϊκό επίπεδο κατά την πρώτη περίοδο, όπως επίσης και η υποτίμηση από τους διεθνείς ελεγκτικούς θεσμούς των επιπτώσεων των σκληρών δημοσιονομικών πολιτικών. Είναι γεγονός πως η οριζόντια λιτότητα που επιβλήθηκε στην Ελλάδα για τη μείωση του ελλείμματος οδήγησε σε πολύ βαθύτερη ύφεση από όσο είχε προβλεφθεί (Λιαργκόβας, 2020).

3.3. Πώς επηρέασε η οικονομική κρίση τους αμυντικούς εξοπλισμούς

Το 2009, η Ελλάδα βρέθηκε στη δίνη μιας σοβαρής οικονομικής κρίσης, για την αντιμετώπιση της οποίας αναπόφευκτα οδηγήθηκε στη λήψη οικονομικής βοήθειας από την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), καταλήγοντας στα μέτρα λιτότητας των μνημονίων. Συγχρόνως, οι θεσμοί αυτοί δημιούργησαν ένα ενισχυμένο πλαίσιο παρακολούθησης για την Ελλάδα. Η αναγκαστική αυτή επιβολή αυστηρών μέτρων διεθνούς οικονομικής εποπτείας αλλά και γενικώς το πλαίσιο δημοσιονομικών πολιτικών της ΕΕ, επέτρεψε στο ελληνικό κράτος ένα ρόλο που ουσιαστικά περιορίζεται στη θέσπιση και επιβολή νομικών κανόνων, μέσω της φορολογίας και των κυβερνητικών δαπανών, παρά στη σχεδίαση ενός ανεξάρτητου εθνικού οικονομικού προγράμματος (European Commission, 2022; Europarl, 2022).

Κατά την περίοδο αυτή των μέτρων λιτότητας, οι κυβερνήσεις περιόρισαν σημαντικά τη χρηματοδότηση του Υπουργείου Άμυνας, σταμάτησαν τις νέες προσλήψεις και περιόρισαν τα προγράμματα εξοπλισμών. Το αποτύπωμα της δημοσιονομικής κρίσης εμφανίζεται στη μείωση του ΑΕΠ από 228,64 δις € το 2009 σε 175,51 δις το 2016 (Πίνακας 3.1), η οποία εκφρασμένη σε ποσοστιαία μεταβολή είναι ένας ρυθμός μείωσης

της τάξης του 23,24%. Οι δυσχέρειες στην οικονομία οδήγησαν σε μια επακόλουθη μείωση των αμυντικών δαπανών, οι οποίες από 9,205 δις αμερικανικά δολάρια (US \$) το 2009 έφτασαν σε 5,154 δις \$ το 2016 αγγίζοντας ρυθμό μείωσης 44% (Πίνακας 2.2). Για το δοθέν χρονικό διάστημα, είναι προφανής η δυσαναλογία στη μείωση των δαπανών για την άμυνα σε σχέση με τη μείωση του ΑΕΠ, με ρυθμό μάλιστα σχεδόν διπλάσιο. Τα στοιχεία για τα έτη από το 2017 έως το 2019 άρχισαν να δίνουν έναν τόνο αισιοδοξίας, έστω και συγκρατημένης, καθώς το ΑΕΠ σταμάτησε να διολισθαίνει και κινήθηκε, έστω και σε μικρό βαθμό, με αυξητικές τιμές, φτάνοντας τα 177,43 δις € το 2017 (αύξηση 1,09%), τα 180,39 δις € το 2018 (αύξηση 1,67%) και τέλος τα 183,64 δις € το 2019 (αύξηση 1,8%), όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.1. Παρόμοια τάση παρουσίασαν και οι στρατιωτικές δαπάνες, οι οποίες έφτασαν τα 5,15 δις \$ το 2017, τα 5,504 δις \$ το 2018 και τα 5,501 δις \$ το 2019 (Πίνακας 2.2).

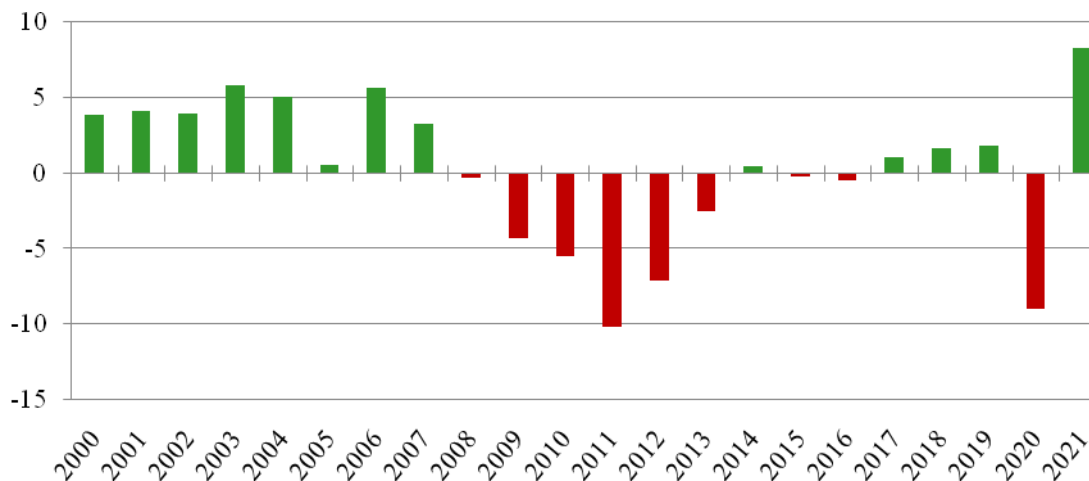
3.4. Πώς επηρέασε η υγειονομική κρίση του 2020 την ελληνική οικονομία και επομένως τους αμυντικούς εξοπλισμούς

Η συγκρατημένα αυξητική τάση των ελληνικών αμυντικών δαπανών της περιόδου 2017-2019 δεν είχε συνέχεια, αφού η πρωτοφανής πανδημία του ιού COVID-19 επέφερε τρομακτικό πλήγμα στην παγκόσμια, επομένως και στην ελληνική οικονομία. Με βάση τις νέες υγειονομικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που διαμορφώθηκαν, το ελληνικό ΑΕΠ μειώθηκε το 2020 σε ποσοστό 9,02% σε σχέση με το 2019 (Πίνακας 3.1). Το κλείσιμο των συνόρων και οι ταξιδιωτικοί περιορισμοί με βάση τα υγειονομικά πρωτόκολλα έπληξαν τρομερά τον τουρισμό, έναν τομέα που αποτελεί βασικό πυλώνα της ελληνικής οικονομίας. Η επιβολή αναγκαστικής διακοπής λειτουργίας μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων στο πλαίσιο εφαρμογής κοινωνικής αποστασιοποίησης προκάλεσε σοβαρή ζημιά στο εμπόριο και στην απασχόληση, τέτοια που δεν ήταν δυνατή να ισοσκελιστεί από τα μέτρα στήριξης που εφαρμόστηκαν (Λιαργκόβας, 2020).

Το πλήγμα που δέχθηκε το ελληνικό ΑΕΠ λόγω της υγειονομικής κρίσης είχε άμεσα αρνητικό αντίκτυπο και στους αμυντικούς εξοπλισμούς. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι το ποσοστό των κρατικών εξόδων που δαπανήθηκε το 2020 για τις αμυντικές δαπάνες δεν ξεπέρασε το 4,62%, επιστρέφοντας σε τιμές της περιόδου 2011-2015, όταν ο εν λόγω δείκτης έφτασε σε ιστορικό χαμηλό της εικοσαετίας 2002-2021 (Πίνακας 2.2;

Σχήμα 2.3). Σε απόλυτες τιμές, το 2020 οι ελληνικές αμυντικές δαπάνες μειώθηκαν κατά 200 περίπου εκατομμύρια δολάρια (Πίνακας 2.2).

Από την άλλη, το παρήγορο γεγονός ήταν ότι η Ευρώπη έδειξε γρήγορα αντανακλαστικά στη διαμορφωθείσα κατάσταση, καθώς η ΕΕ έσπευσε να λάβει μέτρα στήριξης της οικονομίας, να δημιουργήσει μηχανισμούς ανάκαμψης και να αναλάβει πρωτοβουλίες όπως η ευελιξία στο πλαίσιο των δημοσιονομικών κανόνων της, ενισχύοντας έτσι τη συνοχή και την αλληλεγγύη των χωρών της ευρωπαϊκής ζώνης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Τα μέτρα οικονομικής στήριξης για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης επέδρασαν καθοριστικά στην αύξηση του ελληνικού ΑΕΠ για το 2021 (Σχήμα 3.2).

Σχήμα 3.2. Ετήσια μεταβολή % του ελληνικού ΑΕΠ (Πηγή: World Bank Database, 2022)

3.5. Προοπτική της ελληνικής οικονομίας

Έχοντας διέλθει από τη «Σκύλλα» της χρηματοπιστωτικής κρίσης και τη «Χάρυβδη» της πανδημίας COVID-19, η ελληνική οικονομία προσπαθεί να ανακάμψει, έχοντας να αντιμετωπίσει σημαντικές προκλήσεις. Αυτές οι προκλήσεις συνοψίζονται στη χαμηλή ανάπτυξη του ΑΕΠ, στη μεγάλη απόκλιση του ελληνικού εισοδήματος συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, στη μείωση του ανθρώπινου δυναμικού εξαιτίας της υπογεννητικότητας, της μετανάστευσης των νέων και της γήρανσης του πληθυσμού, καθώς και στην υπολειτουργία και στην αναποτελεσματικότητα του κράτους και του πολιτικού συστήματος. Επομένως, βασικοί στόχοι για την ελληνική οικονομία κατά την επόμενη δεκαετία πρέπει να είναι η συστηματική αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος,

συγκλίνοντας σταδιακά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, η ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και η βελτίωση των περιβαλλοντικών επιδόσεων. Η επίτευξη αυτών των στόχων θα γίνει τόσο μέσω της σημαντικής αύξησης της απασχόλησης όσο και της παραγωγικότητας της εργασίας, που θα διασφαλίσει την ευημερία των νοικοκυριών σε βάθος χρόνου (Πισσαρίδης, 2020).

Καθοριστικό ρόλο σε αυτήν την κατεύθυνση αναμένεται να διαδραματίσει το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», το οποίο εγκρίθηκε τον Ιούλιο του 2021 από το Συμβούλιο Οικονομικών Δημοσιονομικών Θεμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ecofin) και χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, μέσω του «Ταμείου Ανάκαμψης» (NextGenerationEU) και του ΕΣΠΑ 2021-2027. Το Σχέδιο βασίζεται σε τέσσερις πυλώνες: α) Πράσινη μετάβαση, β) Ψηφιακό μετασχηματισμό, γ) Απασχόληση, δεξιότητες και κοινωνική συνοχή και δ) Ιδιωτικές επενδύσεις και μετασχηματισμό της οικονομίας. Στοχεύει δε να πυροδοτήσει θεμελιώδεις οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που θα επηρεάσουν όχι μόνο την οικονομική δραστηριότητα, αλλά και τις τεχνολογίες, τις νοοτροπίες και τους θεσμούς, ενώ φιλοδοξεί να απορροφήσει 17,8 δις € επιδοτήσεις και 12,7 δις € δάνεια και να κινητοποιήσει συνολικούς επενδυτικούς πόρους 57 δις €.

Συμπερασματικά, η οικονομική πολιτική πρέπει να είναι εξωστρεφής, να στηρίζεται στα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας, με προτεραιότητα στις στοχευμένες δημόσιες επενδύσεις και στη δημιουργία κινήτρων για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Βασική επιδίωξη θα είναι να καλυφθεί το κενό της τελευταίας δεκαετίας σε επενδύσεις και απασχόληση, το οποίο μάλιστα επιδεινώθηκε λόγω της πανδημίας COVID-19, και η μετάβαση «...προς ένα πιο εξωστρεφές, ανταγωνιστικό και πράσινο παραγωγικό μοντέλο, με πιο αποτελεσματικό και ψηφιοποιημένο κράτος, λιγότερο γραφειοκρατικό, με δραστικά μειωμένη παραοικονομία, με φορολογικό σύστημα φιλικό προς την ανάπτυξη και με ένα ποιοτικό και αποτελεσματικό δίκτυο κοινωνικής προστασίας, προσβάσιμο σε όλους» (Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας «Ελλάδα 2.0», 2021).

4. Η ανάλυση του γεωπολιτικού περιβάλλοντος της Ελλάδας

4.1. Η Ελλάδα στο δυναμικό περιφερειακό σύστημα Ελλάδα-Βαλκάνια-Τουρκία

Οι περιφερειακές γεωπολιτικές συνθήκες, βρίσκουν την Ελλάδα να αντιμετωπίζει τόσο συμβατικές όσο και μη συμβατικές απειλές (ασύμμετρες ή υβριδικές) κατά της εθνικής της ασφάλειας. Οι απειλές αυτές εκδηλώνονται με την αμφισβήτηση κυριαρχικών της δικαιωμάτων, όπως αυτά απορρέουν από το διεθνές δίκαιο, με κύριο εκφραστή την εξ ανατολών γείτονα Τουρκία και σε μικρότερο βαθμό από τις όμορες βαλκανικές χώρες.

Από το 1974, η Τουρκία κατέχει παράνομα το Βόρειο τμήμα της Δημοκρατίας της Κύπρου, ενός κράτους - μέλους της ΕΕ, παραβιάζοντας κατάφορα το διεθνές δίκαιο. Συγχρόνως, μέσω των ενόπλων δυνάμεών της παραβιάζει σε καθημερινή βάση τον ελληνικό εναέριο και θαλάσσιο εθνικό χώρο (Choulis et al., 2021). Τα τελευταία χρόνια δε, ακολουθεί μια τακτική προώθησης μεταναστών κατά κύματα από τα σύνορά της προς την Ελλάδα και την Ευρώπη (Πλουμής, 2020). Αποκορύφωμα αυτής της τακτικής ήταν η νέα μορφή υβριδικής επίθεσης που έλαβε χώρα το Μάρτιο του 2020 στα ελληνοτουρκικά χερσαία σύνορα που είχε ως σκοπό την αποσταθεροποίηση της χώρας αλλά και της Ευρώπης, η οποία αποκρούστηκε τόσο από ελληνικές όσο και ευρωπαϊκές δυνάμεις (Fallon and Boersma, 2020; Kacziba and Glied, 2022).

Στα Βαλκάνια το πλήθος διαφορετικών και ετερόκλητων εθνοτήτων προσφέρει γόνιμο έδαφος στην άνθιση του εθνικισμού και στη δημιουργία εχθροτήτων μεταξύ των κρατών, δικαιολογώντας έτσι το χαρακτηρισμό «πυριτιδαποθήκη» της Ευρώπης, γεγονός που έχει σαν συνέπεια την ανάπτυξη εθνικών εντάσεων (Γαϊτανίδης, 2016). Παράλληλα, παρατηρείται μια συνεχώς αυξανόμενη παρουσία του εξτρεμιστικού Ισλάμ στα Βαλκάνια, από τη στιγμή που η Τουρκία διευκολύνει από το έδαφός της την είσοδο μεταναστών στην Ευρώπη, χρησιμοποιώντας τους ως όπλο για την επίτευξη συγκεκριμένων πολιτικών της στόχων (Ploumis, 2016). Η παρουσία του Ισλάμ στα Βαλκάνια ενισχύεται αφενός από τη μαζική μετακίνηση πληθυσμών με έντονο το ισλαμικό στοιχείο, αφετέρου από τη δράση και τις χρηματοδοτήσεις της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, υπό το πρίσμα είτε του θρησκευτικού συνδέσμου με την Τουρκία, είτε υπογραμμίζοντας την τουρκική καταγωγή σε πολίτες άλλων χωρών, όπως στην περίπτωση των Πομάκων της Ροδόπης (Στασινόπουλος, 2019).

4.2. Η Ελλάδα στην ενεργειακή «σκακιέρα» της Ανατολικής Μεσογείου

Από τα τέλη του 20ου αιώνα, η λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου ξεκίνησε να αποτελεί πεδίο εκμετάλλευσης για εξόρυξη φυσικών πόρων. Τα τελευταία χρόνια, τα σημαντικά κοιτάσματα φυσικού αερίου που έχουν ανακαλυφθεί στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, σε συνδυασμό με τα αποθέματα υδρογονανθράκων των κρατών του Καυκάσου και της Κασπίας θάλασσας, διαμορφώνουν ένα περίπλοκο περιβάλλον ασφαλείας, ιδιαίτερα δε μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία το Φεβρουάριο του 2022, με την ενέργεια να έχει γίνει κεντρικό στοιχείο της περιφερειακής δυναμικής της περιοχής (Tziarras, 2021).

Στον τομέα του φυσικού αερίου, η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο, λόγω της εξάρτησης της ΕΕ από τη Ρωσία και της επείγουσας ανάγκης να βρεθούν άλλες πηγές ενέργειας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το 40% του φυσικού αερίου που χρησιμοποιεί η Ευρώπη προέρχεται από τη Ρωσία, η Ανατολική Μεσόγειος, όπου φαίνεται να υφίστανται νέες πηγές φυσικού αερίου, αποτελεί πλέον κομβικό παράγοντα για την ενεργειακή ασφάλεια της Ευρώπης (Friends of Europe, 2022). Στην πραγματικότητα, η όδευση του φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου προς τις αγορές είναι αποτέλεσμα επιμερισμού ισχύος στα εξής υποσυστήματα: Κεντρικά - Δυτικά Βαλκάνια, Θράκης - Αιγαίου και Ελλάδας - Κύπρου - Αιγύπτου - Ισραήλ. Η κατανομή αυτή της ισχύος, ταυτόχρονα με τα ζητήματα ασφαλείας της ευρύτερης περιοχής (Ελληνοτουρκικές σχέσεις, Κυπριακό, μεταναστευτικό, Κουρδικό, πόλεμος στη Συρία, ρωσο - ουκρανικός πόλεμος) είναι γεωπολιτικοί παράγοντες που πυροδοτούν έντονο ανταγωνισμό μεταξύ των διεθνών πόλων ισχύος, από τη μία μεταξύ Δύσης (ΗΠΑ, Γερμανία και Γαλλία) και Ρωσίας για τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου, από την άλλη εντός του NATO μεταξύ ΗΠΑ, Γερμανίας και Γαλλίας για τον έλεγχο των Βαλκανίων και την επιρροή στην Τουρκία (Marketos, 2018).

Υπό το καθεστώς του Δικαίου της Θάλασσας (UNCLOS), αναδείχθηκαν νομικοί όροι που οριοθετούν τα χωρικά ύδατα και τις Αποκλειστικές Οικονομικές Ζώνες (ΑΟΖ) με συγκεκριμένα ναυτικά μίλια και φέρνουν γειτονικές χώρες αντιμέτωπες, υπό τον φόβο του περιορισμού τους ή ακόμα και του αποκλεισμού τους από θαλάσσιες περιοχές (İpek and Gür, 2022). Η ανακάλυψη των κοιτασμάτων της Ανατολικής Μεσογείου και οι γεωπολιτικές ανακατατάξεις, οδηγούν αναπόφευκτα τις χώρες ενδιαφέροντος σε

ανταγωνισμό εξοπλισμών, αλλά και σε καινούργιες συμμαχίες, προκειμένου να καταστούν ανταγωνιστικοί στις εξελίξεις (Gürzel Aka et al., 2022).

Σε αυτήν την κατεύθυνση, από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, η ενεργειακή συνεργασία έγινε θέμα ημερήσιας ατζέντας σε συναντήσεις Κύπρου – Ελλάδα – Ισραήλ και Κύπρου – Ελλάδα – Αιγύπτου, οδηγώντας στην ίδρυση του Eastern Mediterranean Gas Forum (EMGF). Με έδρα το Κάιρο, το East Med Gas Forum είναι διεθνής οργανισμός, ο πρώτος στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, με μέλη την Κύπρο, την Αίγυπτο, την Ελλάδα, το Ισραήλ, την Ιταλία, την Ιορδανία, την Παλαιστίνη και τη Γαλλία, ενώ ως παρατηρητές συμμετέχουν η ΕΕ, οι ΗΠΑ και τα ΗΑΕ. Με σκοπό τον καθορισμό κοινών στρατηγικών και κοινού οράματος για τη διαμόρφωση μιας ανταγωνιστικής περιφερειακής αγοράς φυσικού αερίου, την ασφάλεια της προσφοράς και της ζήτησης και τον συντονισμό των προσπαθειών για τη βελτιστοποίηση της ανάπτυξης των πόρων, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, το EMGF έχει γίνει μια διπλωματική καινοτομία και ένα έργο μετασχηματισμού στην περιοχή, η σημασία του οποίου υπερβαίνει την ενέργεια, αφού αποτελεί βασικό παράγοντα για την προώθηση της περιφερειακής ειρήνης και μια ζωτική κινητήρια δύναμη για την ευημερία της περιοχής (EMGF, 2020).

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ενισχύθηκε η συνεργασία μεταξύ των χωρών, ελάχιστα έχουν γίνει μέχρι στιγμής στην προώθηση μιας συνεκτικής περιφερειακής ενεργειακής αρχιτεκτονικής, καθώς ο αγωγός East Med βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της πολιτικής συμφωνίας, των μελετών υλοποίησης και της αναζήτησης επενδυτών, μια καθυστέρηση που οφείλεται πρωτίστως στα ζητήματα ασφαλείας που εγείρει η αναθεωρητική Τουρκία. Η Άγκυρα προωθεί μια αναθεωρητική ατζέντα που πυροδοτεί συγκρούσεις και διαμάχες στην περιοχή, με κυριότερες τη θεωρία της «Γαλάζιας Πατρίδας», την αμφισβήτηση των ΑΟΖ των γειτονικών της κρατών, και βεβαίως, την παράνομη κατοχή της βόρειας Κύπρου από το 1974. Η Μόσχα και η Άγκυρα μοιράζονται το ίδιο συμφέρον για υπονόμηση της αναδυόμενης ενεργειακής συμμαχίας μεταξύ Ελλάδας, Κύπρου, Ισραήλ και Αιγύπτου, δεδομένου του κοινού τους ενδιαφέροντος για συνεργασία για την παροχή ενέργειας στην Ευρώπη μέσω εναλλακτικών οδών, διαμέσου Τουρκίας και Μαύρης Θάλασσας (Cristiani, 2020; Tziarras, 2021; Ellinas, 2022).

4.3. Η Ελλάδα και η Τουρκία στο παγκόσμιο σύστημα ανάλυσης

Από την εισβολή στην Κύπρο μέχρι την εμπλοκή της στις πρόσφατες συρράξεις της περιοχής (Συρία, Λιβύη, Ναγκόρνο-Καραμπάχ), οι γεωπολιτικές επιδιώξεις της Τουρκίας διογκώνονται τις τελευταίες δεκαετίες, αποκαλύπτοντας ξεκάθαρα τις βλέψεις να καταστεί μία ισχυρή περιφερειακή δύναμη, σύμφωνα με το δόγμα της «Γαλάζιας Πατρίδας» («Mavi Vatan») (Denizeau, 2021). Στο πνεύμα αυτό, ήδη από την προηγούμενη δεκαετία, ο Ahmet Davutoğlu καταδείκνυε ότι «μεταξύ Ανατολικής Ευρώπης, Βαλκανίων, Αδριατικής, Αιγαίου, Ανατολικής Μεσογείου, Μέσης Ανατολής και Κόλπου διαμορφώνεται ένα πεδίο δυναμικής αλληλεπίδρασης. Πάνω σε αυτή τη γραμμή που ενοποιεί τα Βαλκάνια με τη Μέση Ανατολή, θα είναι αναπόφευκτη η ανάπτυξη νέων εφορμήσεων» (Νταβούτουγλου, 2010).

Εικόνα 4.1. Χάρτης της «Γαλάζιας Πατρίδας» (Πηγή: <https://turkeygazette.com>)

Στην ίδια κατεύθυνση, ο Cem Gürdeniz, εμπνευστής του δόγματος της «Γαλάζιας Πατρίδας» (Εικόνα 4.1), υποστηρίζει πως «είναι λογικό για την Τουρκία να είναι περισσότερο ευρασιατική παρά ατλαντική στον 21ο αιώνα. Η Τουρκία θα υιοθετήσει πιο ανεξάρτητες πολιτικές, διατηρώντας την ιδιότητα του μέλους του NATO. Οι τουρκορωσικές σχέσεις θα αναπτυχθούν καθώς τα συμφέροντα των δύο χωρών συμπίπτουν. Ο νέος γεωπολιτικός προσανατολισμός στην άμεση περιφέρειά της αλλά επίσης στην Ερυθρά και Αραβική Θάλασσα, στη Δυτική Μεσόγειο, στον Περσικό Κόλπο, θα απαιτήσει στενότερη συνεργασία με τη Ρωσία και την Κίνα» (Αθανασόπουλος, 2020). Με αυτή τη διάθεση για ανάπτυξη συνεργασίας με τη Ρωσία, η Τουρκία προχώρησε το

2019 σε προμήθεια πυραυλικών συστημάτων S-400 ρωσικής κατασκευής, γεγονός που προκάλεσε σοβαρές τριβές στις διμερείς σχέσεις Τουρκίας-ΗΠΑ, καλλιεργώντας την ανησυχία στους αμερικανικούς κόλπους για την τουρκική μετατόπιση από το ΝΑΤΟ προς τη Ρωσία και για την ευκαιρία της τελευταίας να βρει έδαφος για να την αξιοποιήσει περαιτέρω (Kasaroglu and Ülgen, 2018) (The Toc, 2021). Οι ΗΠΑ επέβαλλαν οικονομικές κυρώσεις στην Τουρκία, με αποκορύφωμα τον αποκλεισμό των τουρκικών εταιρειών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα παραγωγής των μαχητικών αεροσκαφών F-35, ενέργεια με αντίκτυπο όχι μόνο στον τομέα των εξοπλισμών, αλλά και στην οικονομία και τη διπλωματία (ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, 2019; U.S. Embassy and Consulate in Greece, 2020; ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2021α; Umar, 2022).

Σε αντιδιαστολή, οι ΗΠΑ επιδεικνύουν μια διάθεση οικοδόμησης ισχυρότερης σχέσης με την Ελλάδα για την προώθηση των κοινών τους συμφερόντων και της σταθερότητας στην περιοχή, χαρακτηρίζοντας την Ελλάδα ως κρίσιμο εταίρο και σύμμαχο-κλειδί στις προσπάθειες διατήρησης της ειρήνης, της σταθερότητας και της ευημερίας στις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, της Μαύρης Θάλασσας και των Βαλκανίων, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην προστασία της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ (Blinken, 2021; ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ, 2021). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η πρόθεση για τον μόνιμο ελλιμενισμό πολεμικών πλοίων στη Σούδα όπως και στην Αλεξανδρούπολη, απόδειξη της επιθυμίας των ΗΠΑ να επιδείξουν θαλάσσιο έλεγχο στην περιοχή, επιτηρώντας την Ανατολική Μεσόγειο αλλά και τα Δαρδανέλια, που αποτελούν την πύλη εξόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο (Ruhe and Cicurel, 2022). Επομένως, ιδιαίτερα μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία, είναι δεδομένη η αλλαγή του διεθνούς συστήματος ασφαλείας, όπου οι αναθεωρητικές τάσεις κρατών, όπως αυτές της Τουρκίας, αναμένεται αναγκαστικά να περάσουν σε δεύτερη μοίρα και να ρυθμίζονται αποκλειστικά από τις Μεγάλες Δυνάμεις (Οικονομου, 2022).

Το δυναμικό σύστημα της νοτιοανατολικής Μεσογείου βρίσκεται στο κέντρο του γεωπολιτικού ενδιαφέροντος για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η επιθυμία της Γαλλίας να ενταχθεί στο East Med Gas Forum αποδεικνύει την πρόθεσή της να μην μείνει αμέτοχη στις εξελίξεις (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2020). Σε αντίθεση, η μετριοπαθής Γερμανία προσπαθεί να διατηρήσει ίσες αποστάσεις (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 2021β). Τα οικονομικά συμφέροντα της Γαλλίας, από την παρουσία της στην Ανατολική Μεσόγειο, έχουν δύο κατευθύνσεις: την εμπλοκή εταιρειών γαλλικών συμφερόντων στην εξόρυξη των κοιτασμάτων αλλά και την πώληση στρατιωτικού υλικού. Άλλωστε, η Γαλλία παρουσιάζει σε κάθε ευκαιρία το

φιλελληνικό της προσωπείο, επιδεικνύοντας πλήρη συνεργασία και αλληλεγγύη στα στρατηγικά ζητήματα με την Ελλάδα, ιδιαίτερα σε επίπεδο εξωτερικών υποθέσεων, με δηλώσεις από πλέον επίσημα χείλη όπως «θα είμαστε ενωμένοι στις όποιες απειλές υπάρχουν στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου» και «θα είμαστε παρόντες σε επίπεδο στρατιωτικό, οικονομικό, ανθρωπιστικό όπως και στην Ουκρανία» (Παπαμήτσος, 2022). Για την Ελλάδα, αυτή η συγκυρία αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να διαπραγματευτεί με ευνοϊκότερους όρους και να αποκτήσει στρατιωτικό υλικό, αλλά και συνεχή υποστήριξη για αυτό το υλικό, ώστε να μπορεί να παραμείνει αξιόμαχο στο πέρασμα του χρόνου (Κατσίκaros, 2020).

5. Πρόγνωση για την πορεία των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών στη βάση τεσσάρων εναλλακτικών σεναρίων

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα της ανάλυσης του γεωπολιτικού συστήματος στο οποίο εντάσσεται η Ελλάδα, όπως αυτά εκτέθηκαν προηγουμένως, σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η ανάπτυξη τεσσάρων πιθανών σεναρίων για την πορεία των αμυντικών εξοπλισμών στην Ελλάδα για την περίοδο 2025-2035, ενώ θα μελετηθούν και οι περιπτώσεις δύο απρόσμενων δυναμικών καταστάσεων (Σχήμα 5.1).

5.1. Οι δύο παράγοντες που επηρεάζουν την πρόγνωση

Στην παρούσα ανάλυση, δύο είναι οι βασικοί παράγοντες που θα επηρεάσουν την πρόγνωση για την πορεία των αμυντικών εξοπλισμών της Ελλάδας. Αφενός, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, οι οποίες επιδρούν στη σταθερότητα και την ισορροπία του περιφερειακού συστήματος Βαλκάνια-Ανατολική Μεσόγειος, όπως αυτές αναλύθηκαν στο τέταρτο κεφάλαιο, αφετέρου δε, η οικονομική κρίση και η δημοσιονομική δυσχέρεια που αυτή επιβάλλει όσον αφορά την προμήθεια ή την ανάπτυξη αμυντικού εξοπλισμού, όπως αναλύθηκαν στο τρίτο κεφάλαιο.

5.2. Αστάθμητοι παράγοντες

Οι αστάθμητοι παράγοντες (wildcards) αφορούν σε καταστάσεις που έχουν ελάχιστη πιθανότητα να συμβούν. Στην περίπτωση όμως που τελικά λάβουν χώρα, θα επιδράσουν δραματικά στην αστάθεια του εξεταζόμενου συστήματος. Παρακάτω, αναλύονται δύο τέτοιοι παράγοντες που μπορούν να ανατρέψουν ολικά την πρόγνωση για την πορεία των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών κατά τη δεκαετία 2025-2035, που αφορούν στο ενδεχόμενο κατάρρευσης της Τουρκίας ή στην περίπτωση να υπάρξει ελληνοτουρκική ένοπλη σύγκρουση μεγάλης κλίμακας.

5.2.1. Κατάρρευση της Τουρκίας

Ένας αστάθμητος παράγοντας δύναται να είναι η πολιτική ή οικονομική κατάρρευση της Τουρκίας. Η Τουρκία παρουσιάζει μια τάση απομόνωσης από τους γείτονές της αλλά και το NATO, ενώ επιχειρεί τη σύναψη νέων συμμαχιών με αμφίβολα ή

ευκαιριακά αποτελέσματα, εξαιτίας της επιθετικής και πιο συγκρουσιακής εξωτερικής πολιτικής της (Mehmetcik and Çelik, 2022). Ο Andrey Kortunov, διευθυντής του Συμβουλίου Διεθνών Υποθέσεων της Ρωσίας, σχολιάζει πως «οι πρακτικές της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο την οδηγούν σε απομόνωση από τους γείτονές της και βρίσκουν αντίθετη τη Ρωσία. Δεν αφορά μόνο την Ελλάδα. Ασφαλώς η Ελλάδα είναι σημαντική χώρα, αλλά το θέμα αφορά και την Κύπρο, με την οποία η Ρωσία έχει καλές σχέσεις, αφορά και την Αίγυπτο, και το Ισραήλ. Αν κοιτάξει κανείς τον χάρτη, θα πεισθεί ότι αυτό που κάνει η Τουρκία την οδηγεί σε απομόνωση. Θα ήταν ανεύθυνο για τη Ρωσία να υποστηρίξει την Τουρκία εναντίον όλων των γειτόνων της στην περιοχή» (Παπακωνσταντίνου, 2020). Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Can Kasapoğlu, αναλυτής στο Κέντρο Οικονομικών και Μελετών Εξωτερικής Πολιτικής (EDAM) που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη, παραδέχεται ότι «παρά τη συμφωνία για τους S-400, η Άγκυρα και η Μόσχα θα συνεχίσουν να έχουν διαφορετικές θέσεις για ορισμένα βασικά ζητήματα» (Kasapoğlu, 2017). Ο James M. Lindsay, αντιπρόεδρος στο Συμβούλιο Εξωτερικών Σχέσεων (CFR) των ΗΠΑ, διατείνεται ότι «ένα από τα μεγάλα ερωτήματα που προκύπτουν είναι προς τα πού πηγαίνει η Τουρκία; Οι αμερικάνοι εκτιμούν τις σχέσεις με την Τουρκία, η οποία είναι επίσημος σύμμαχος και μέλος του ΝΑΤΟ. Θα ήλπιζαν να βελτιώσουν τις σχέσεις με την Άγκυρα, αλλά σαφώς η Τουρκία τα τελευταία πέντε χρόνια υπό τον πρόεδρο Erdoğan έχει προχωρήσει σε διαφορετική κατεύθυνση. Προφανώς, μια μακρά σειρά ζητημάτων μπορούν να επισημανθούν, εν τούτοις αυτό που ξεχωρίζει είναι η αγορά προηγμένων ρωσικών πυραύλων που προκαλεί μεγάλη ανησυχία στο αμερικανικό Υπουργείο Άμυνας» (Lindsay, 2021).

Παράλληλα, παρά τη στροφή στη νομισματική πολιτική, η Τουρκία αδυνατεί να τερματίσει τον κατήφορο της οικονομίας της. Ο Soner Çağartay, διευθυντής του Τουρκικού Ερευνητικού Προγράμματος στο Ινστιτούτο της Ουάσιγκτον για την Πολιτική της Εγγύς Ανατολής και ειδικός στις σχέσεις Τουρκίας - ΗΠΑ, αναφέρει σχετικά πως «η οικονομία είναι η αχίλλειος πτέρνα του Erdoğan, όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και στην εξωτερική του πολιτική. Αν βυθιστεί η οικονομία, η Τουρκία δεν θα έχει τα όπλα για να συνεχίσει τις μάχες που έχει αρχίσει και να αντιμετωπίσει τα μέτωπα που έχει ανοίξει» (TA NEA, 2020). Στο μεταξύ, οι συνθήκες μονοπωλίου της τουρκικής αμυντικής βιομηχανίας επιδεινώνουν την οικονομική αστάθεια της Τουρκίας, αφού επενδύουν δισεκατομμύρια δολάρια δημόσιων πόρων σε ένα δίκτυο ιδιωτικών εταιρειών (Ahval News, 2021). Ταυτόχρονα, η τουρκική κυβέρνηση διακατέχεται από τον φόβο

αποσχιστικών κινήσεων στο εσωτερικό της χώρας, με προεξέχουσα την απειλή του κουρδικού ζητήματος, αλλά και από το φόβο πολιτικών αναταραχών, εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων και της στέρησης δικαιωμάτων (Φράγκος, 2012). Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η απόπειρα πραξικοπήματος το 2016, ενέργεια η οποία προκάλεσε σοβαρές υλικές ζημιές, 265 νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Σύμφωνα με την τουρκική κυβέρνηση, η απόπειρα φέρεται να είχε ενορχηστρωθεί από ομάδα στρατιωτικών εντός των τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, πιστούς στο Κίνημα Χιζμέτ του αυτοεξόριστου στις ΗΠΑ ιμάμη Fethullah Gülen.³

5.2.2. Ένοπλη σύρραξη Ελλάδας-Τουρκίας

Ένας άλλος αστάθμητος παράγοντας είναι η πιθανότητα ένα «θερμό» επεισόδιο να ξεφύγει από τον έλεγχο και να γενικευτεί σε πόλεμο Ελλάδας - Τουρκίας. Στα πρόθυρα μιας τέτοιας κατάστασης κόντεψαν να οδηγηθούν οι δύο χώρες κατά την ελληνοτουρκική κρίση του Αυγούστου του 2020, όταν το τουρκικό ερευνητικό πλοίο «ORUÇ REIS» διεξήγαγε ωκεανογραφικές έρευνες πλησίον της ελληνικής ΑΟΖ, συνοδευόμενο από τουρκικά πολεμικά πλοία, υπό το άγρυπνο βλέμμα του ελληνικού πολεμικού στόλου. Αποκορύφωμα αυτής της κρίσης, λόγω του συνωστισμού των ναυτικών δυνάμεων, αποτέλεσε το περιστατικό της σύγκρουσης της ελληνικής φρεγάτας «ΛΗΜΝΟΣ» με την τουρκική φρεγάτα «KEMAL REIS», που είχε ως αποτέλεσμα την πρόκληση σοβαρών ζημιών στην τελευταία. (Θρασυβούλου, 2021).

Η Τουρκία αναπτύσσει σταθερά μία επιθετική πολιτική αναθεώρησης του υφιστάμενου status quo, με εξέχουσες την υφαλοκρηπίδα και τις θαλάσσιες ζώνες του Αιγαίου και της Μεσογείου, τη διχοτόμηση της Κύπρου, την αποστρατικοποίηση ή ακόμα και διεκδίκηση ελληνικών νησιών, την έγερση ζητήματος «τουρκικής» και όχι μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, τις καθημερινές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου και θαλάσσιου χώρου και την εργαλειοποίηση του μεταναστευτικού

³ Ο κατηγορούμενος από την τουρκική κυβέρνηση ως υπαίτιος του πραξικοπήματος, Fethullah Gülen, αρνήθηκε ότι βρίσκεται πίσω από την απόπειρα καταδικάζοντας την, ενώ αργότερα υποστήριξε πως η απόπειρα ήταν σκηνοθετημένη έτσι ώστε να ενισχυθεί η απολυταρχία του Erdoğan στην Τουρκία. Έτσι, με τη δικαιολογία του αποτυχημένου πραξικοπήματος, ο Erdoğan θα ήταν πλέον ελεύθερος να προβεί σε εκκαθαρίσεις των αντιφρονούντων (Fontanella-Khan and Samson, 2016).

προβλήματος. Η επιδεινούμενη οικονομική και κοινωνική κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας, σε συνδυασμό με την αναβάθμιση της αποτρεπτικής ισχύος της Ελλάδας, λόγω των πρόσφατων εξοπλιστικών προγραμμάτων αλλά και της θεμελίωσης συνεργασιών και συμμαχιών της Ελλάδας με πλήθος χωρών, δημιουργούν ένα εύφλεκτο μείγμα συνθηκών. Το περίπλοκο αυτό σύστημα εγείρει έντονη ανησυχία στους διεθνείς διπλωματικούς και στρατιωτικούς κύκλους, καθόσον ελλοχεύει ο κίνδυνος ο Erdoğan να ρισκάρει μια στρατιωτική αναμέτρηση με την Ελλάδα, στην απεγνωσμένη προσπάθεια να αποσπάσει την προσοχή από το εσωτερικό του, υπό το πρίσμα μάλιστα των επερχόμενων εκλογών στην Τουρκία (Δεσποτόπουλος, 2022; Rubin, 2022; In, 2022).

Σε μια τέτοια περίπτωση, τα δεδομένα θα ανατραπούν άρδην και θα διαμορφωθούν νέες συνθήκες στην περιοχή, βάση στην έκβαση της σύρραξης και στις ζημιές που θα υποστεί κάθε μία από τις αντιμαχόμενες πλευρές. Η κλιμάκωση της έντασης στη ρητορική δημιουργεί ένα «εκρηκτικό» κλίμα, που ευνοεί σίγουρα τα σενάρια ενός «ατυχήματος», ωστόσο, εξαιτίας των συνθηκών που έχει δημιουργήσει η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία, μια ελληνοτουρκική σύρραξη συγκεντρώνει ελάχιστες πιθανότητες, αφού θα διακινδύνευε την ενότητα του ΝΑΤΟ.

5.3. Εναλλακτικά σενάρια πρόγνωσης

Στην πρόγνωση με βάση τα σενάρια για την εξεταζόμενη περίοδο 2025-2035, είναι πιθανό να υπάρξει αύξηση, σταθερός ρυθμός, μείωση ή συρρίκνωση των αμυντικών εξοπλισμών.

5.3.1. Σενάριο 1: «Αύξηση αμυντικών εξοπλισμών»

Με βάση αυτό το σενάριο, η Ελλάδα έχει ξεκινήσει να εξέρχεται από την δημοσιονομική κρίση, έχοντας οικονομική ευχέρεια για προμήθεια και ανάπτυξη εξοπλισμών, αναγκαίων για την αντιμετώπιση της ολοένα αυξανόμενης τουρκικής προκλητικότητας. Σημάδια παρουσίας αυτού του σεναρίου θα είναι η μαζική αντικατάσταση του υπάρχοντος στρατιωτικού εξοπλισμού από όπλα εξελιγμένης τεχνολογίας και η εκτεταμένη διάθεση των δημοσίων δαπανών στην ανάπτυξη της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας.

5.3.2. Σενάριο 2: «Σταθερός ρυθμός αμυντικών εξοπλισμών»

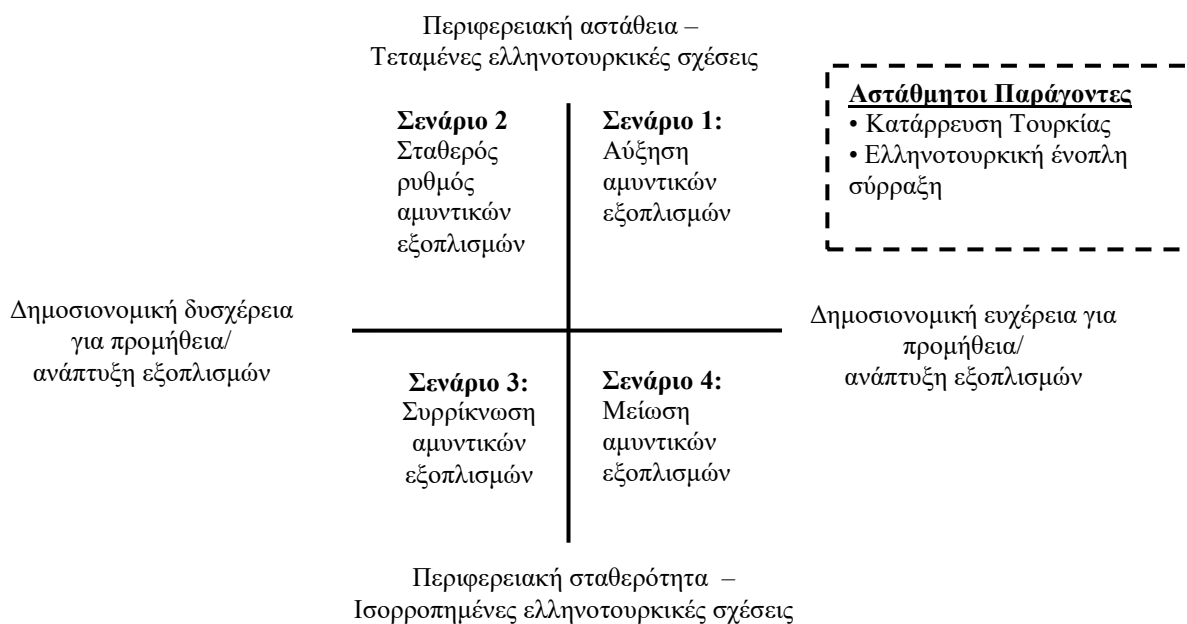
Στο σενάριο αυτό, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις επιβάλλει μια σταθερή οικονομική πολιτική όσον αφορά τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς αφού, παρά τη δημοσιονομική δυσχέρεια, οι αμυντικές δαπάνες καθίστανται ζωτικές για την προάσπιση της εθνικής ακεραιότητας και κυριαρχίας έναντι των τουρκικών διεκδικήσεων. Ενδείξεις για να λάβει χώρα το συγκεκριμένο σενάριο θα είναι οι αυξημένες τουρκικές παραβιάσεις σε θάλασσα και αέρα από τη μία αλλά η αδυναμία της Ελλάδας από την άλλη να προβεί σε ευρεία προμήθεια στρατιωτικού εξοπλισμού υψίστης τεχνολογίας.

5.3.3. Σενάριο 3: «Συρρίκνωση αμυντικών εξοπλισμών»

Σε αυτό το σενάριο, η Ελλάδα παραμένει σε οικονομική κρίση αλλά έχει συνάψει αμυντικές συμμαχίες με ισχυρά κράτη της Μεσογείου, όπως η Γαλλία και το Ισραήλ. Ως αποτέλεσμα της διεθνούς διπλωματικής πίεσης, η Τουρκία έχει αποσύρει τις επιδιώξεις της στο Αιγαίο. Ένδειξη εφαρμογής αυτού του σεναρίου θα είναι η θεαματική παραίτηση της Τουρκίας από τις εδαφικές επιδιώξεις της, για παράδειγμα η επίλυση του Κυπριακού ζητήματος ή ο καθορισμός ΑΟΖ με την Ελλάδα και την Κύπρο, καθώς και η παρουσία ξένων συμμαχικών δυνάμεων στα νησιά του Αιγαίου και τον Έβρο.

5.3.4. Σενάριο 4: «Μείωση αμυντικών εξοπλισμών»

Στο σενάριο αυτό, η Ελλάδα έχει ανακάμψει και αναπτύσσεται οικονομικά, ενώ οι σχέσεις με την Τουρκία έχουν εξομαλυνθεί. Η ισχύς της Ελλάδας παρουσιάζεται μέσω της δυνατής της οικονομίας και οι αμυντικοί εξοπλισμοί καθίστανται λιγότερο αναγκαίοι καθώς στην περιοχή επικρατεί σταθερότητα. Ένδειξη θα είναι η σημαντική ελάττωση της έντασης στο Αιγαίο, η προθυμία της Τουρκίας να επιλύσει τις ελληνοτουρκικές διενέξεις με βάση το διεθνές δίκαιο στο δικαστήριο της Χάγης ή να διεξάγει από κοινού με την Ελλάδα επιχειρήσεις για την αντιμετώπιση του μεταναστευτικού προβλήματος.

Σχήμα 5.1. Διαδικασία πρόγνωσης σεναρίων για τους αμυντικούς εξοπλισμούς στην Ελλάδα 2025-2035

5.4. Εξέταση σεναρίων και ανάδειξη επικρατέστερου

Από τα δοθέντα σενάρια το ιδανικότερο φαντάζει η μείωση των αμυντικών εξοπλισμών, προϋποθέτει όμως, αφενός την ανάπτυξη μιας ισχυρής εθνικής οικονομίας, αφετέρου την βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, συνδυασμός που στο υφιστάμενο διαμορφωθέν περιβάλλον φαντάζει αδύνατος. Το σενάριο της συρρίκνωσης των αμυντικών εξοπλισμών βασίζεται στην ανάπτυξη της ελληνικής «ήπιας» ισχύος και απαιτεί πολυδιάστατη διπλωματία, καθώς και ισχυρή παρουσία συμμαχικών δυνάμεων. Κάτι τέτοιο δε διαφαίνεται ιδιαίτερα πιθανό, καθώς, παρά τις συμμαχικές δεσμεύσεις, κανένα από τα ξένα κέντρα λήψης απόφασης δεν επιθυμεί την άμεση εμπλοκή του σε ένα εύφλεκτο περιβάλλον όπως αυτό της Ανατολικής Μεσογείου. Αντίθετα προωθείται η αποκλιμάκωση της έντασης και η διατήρηση του υφιστάμενου status quo. Άλλωστε, σε μια τέτοια κατάσταση ελλοχεύει ο κίνδυνος η Ελλάδα να απολέσει μερίδιο της κυριαρχίας της σε αποζημίωση για την παρεχόμενη ασφάλεια.

Το σενάριο της αύξησης των αμυντικών εξοπλισμών συγκεντρώνει κάποιες πιθανότητες, οι οποίες εδράζονται στην πρωτοφανή αύξηση των δαπανών για τα εξοπλιστικά προγράμματα κατά τη διάρκεια της διετίας 2020-2021. Οι πιθανότητες ωστόσο είναι μικρές, καθότι η ελληνική οικονομία δεν δύναται να αντέξει το βάρος της

συνεχούς ανανέωσης του συνόλου, ή έστω του μεγαλύτερου ποσοστού του αμυντικού εξοπλισμού, δεδομένης και της επιβάρυνσης της οικονομίας από την πρόσφατη πανδημία του COVID-19. Στη βάση της συστηματικής ανάλυσης που αναπτύχθηκε προηγουμένως, η Ελλάδα, παρά τις προσπάθειές της, συνεχίζει να υποφέρει από μεγάλες οικονομικές δυσκολίες, ενώ συγχρόνως αντιμετωπίζει την ολοένα αυξανόμενη τουρκική προκλητικότητα εναντίον των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων της. Κατά συνέπεια, το σενάριο που προβάλλει ως επικρατέστερο είναι οι αμυντικοί εξοπλισμοί στην Ελλάδα να παραμείνουν σταθεροί στο χρονικό ορίζοντα της περιόδου 2025-2035.

6. Ανάλυση SWOT για το επικρατέστερο σενάριο της πρόγνωσης για την πορεία των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών

Με δεδομένο της πρόγνωσης ότι το επικρατέστερο σενάριο είναι οι ελληνικοί αμυντικοί εξοπλισμοί να παραμείνουν σταθεροί για την περίοδο 2025-2035, θα επιχειρηθεί η εξέταση των χαρακτηριστικών αυτού του σεναρίου, χρησιμοποιώντας την ανάλυση SWOT. Η ανάλυση SWOT είναι ένα εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού, κατά την οποία μελετώνται τα δυνατά (Strengths) και αδύνατα (Weaknesses) σημεία του εσωτερικού περιβάλλοντος, καθώς και οι ευκαιρίες (Opportunities) και οι απειλές (Threats) που παρουσιάζονται στο εξωτερικό περιβάλλον (Πίνακας 6.1).

6.1. Ισχυρά σημεία

Στο πλαίσιο του επικρατέστερου σεναρίου και με βάση την ανάλυση SWOT, η Ελλάδα μπορεί και πρέπει να αναθεωρήσει το θεσμικό πλαίσιο προμηθειών των Ενόπλων της Δυνάμεων. Η θέσπιση του νέου αυτού θεσμικού πλαισίου πρέπει να έχει ως σκοπό την ενίσχυση της ταχύτητας, της διαφάνειας, της ευελιξίας, της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας και παράλληλα την εξειδίκευση της στρατηγικής για τους εξοπλισμούς. Οι πολλές δυνατότητες που διατηρεί η πληγείσα εγχώρια αμυντική βιομηχανία αποτελούν δυναμικό πλεονέκτημα (Ploumis, 2017; Γιαπράκας, 2019). Ένα ακόμα σημείο που μπορεί να βασιστεί η Ελλάδα είναι η δυνατότητα που παρέχεται από την Ε.Ε. να εξαιρεθούν οι επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της Άμυνας από τους οικονομικούς περιορισμούς της εθνικής και κοινοτικής νομοθεσίας (Γιαπράκας, 2019).

6.2. Αδύνατα σημεία

Στην απέναντι πλευρά, το εθνικό χρέος και γενικότερα η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας αποτελούν ιδιαίτερες προκλήσεις για οποιαδήποτε κυβέρνηση αποφασίσει να αυξήσει τις κρατικές δαπάνες που κατευθύνονται στους αμυντικούς εξοπλισμούς. Επίσης, το γεγονός ότι η δημοσιονομική πολιτική υπόκειται στους αυστηρούς ελέγχους της ΕΕ και των δανειστών της, αποτελούν τροχοπέδη για την Ελλάδα στην εξεύρεση πόρων για την

άμυνα, ενώ παράλληλα, η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ και το ΝΑΤΟ τη δεσμεύει για εισαγωγές εξοπλισμών συγκεκριμένου τύπου και μεγέθους.

6.3. Ευκαιρίες

Οι γεωπολιτικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή δημιουργούν ευκαιρίες και πρόσφορο έδαφος για σύναψη συμμαχιών σε όλα τα επίπεδα, ιδιαίτερα δε με κράτη-πρωτοπόρους σε θέματα συμπαραγωγής εξοπλιστικών προγραμμάτων (όπως το Ισραήλ) αλλά και σε θέματα αξιοποίησης των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων (Γαλλία, Ιταλία, Αίγυπτος, Κύπρος). Για παράδειγμα, το Ισραήλ είναι πρωτοπόρο στην ανάπτυξη υψηλών στρατιωτικών τεχνολογιών, για αυτό πιθανή συμφωνία για συμπαραγωγή αμυντικών εξοπλισμών υψηλής τεχνολογίας μπορεί να αποτελέσει στρατηγικό πλεονέκτημα (De Spiegeleire, Maas and Sweijs, 2017; Δανδάρας, 2021). Βέβαια, οποιαδήποτε σύναψη συμμαχίας και αν επιτευχθεί, όπως έχει διδάξει η ιστορία, ο γνώμονας πρέπει να είναι ότι δεν υπάρχουν μόνιμες συμμαχίες, καθόσον μόνιμα είναι μόνο τα συμφέροντα του κάθε κράτους. Έτσι, κάθε κράτος φροντίζει μόνο του για την ασφάλειά του (έννοια του Self - help System), αφού οι συμμαχίες παίζουν ρόλο επικαλυπτικό (Gilpin, 2001).

Στον τομέα των κοιτασμάτων ορυκτού πλούτου, ενδεχόμενη συμμετοχή της Ελλάδας σε διαδικασίες εξόρυξης μπορεί να αλλάξει θεαματικά την οικονομία της προς το καλύτερο. Για να συμβεί αυτό βέβαια, προϋπόθεση είναι η ανακήρυξη ΑΟΖ της Ελλάδας, κάτι που αποτελεί έννομο δικαίωμά της, ωστόσο η υλοποίησή της θα επιφέρει την έντονη αντίδραση της Τουρκίας. Στην προσπάθεια για επίτευξη αυτού του εθνικού σκοπού, σημαντικό οικονομικό, επιστημονικό αλλά και διπλωματικό ρόλο, μπορεί να διαδραματίσουν οι απανταχού Έλληνες της Διασποράς πιέζοντας προς αυτή την κατεύθυνση.

6.4. Κίνδυνοι

Οι κίνδυνοι που θα αντιμετωπίσει η Ελλάδα συνοψίζονται στο ενδεχόμενο να αδρανήσει έναντι των ευκαιριών που θα της παρουσιαστούν, ενώ μια αύξηση της μεταναστευτικής κρίσης σε συνάρτηση με το έντονο δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα, πιθανώς να αποστερήσουν από το σχεδιασμό των αμυντικών εξοπλισμών, οικονομικούς αλλά και ανθρωπίνους πόρους.

<u>ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT</u>	
<i>Εσωτερικό Περιβάλλον</i>	<i>Εξωτερικό Περιβάλλον</i>
<u>Ισχυρά Σημεία</u>	<u>Ευκαιρίες</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Αλλαγή θεσμικού πλαισίου προμηθειών ΕΔ • Δυνατότητες αμυντικής βιομηχανίας • Δυνατότητα εξαίρεσης από τις προβλέψεις της εθνικής και κοινοτικής νομοθεσίας 	<ul style="list-style-type: none"> • Συμμαχίες • Προγράμματα συμπαραγωγής • Ανακήρυξη ΑΟΖ και αξιοποίηση των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων
<u>Αδύνατα Σημεία</u>	<u>Κίνδυνοι</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Εθνικό Χρέος • Έλεγχος Δημοσιονομικής Πολιτικής • Δεσμεύσεις για εισαγωγές εξοπλισμών 	<ul style="list-style-type: none"> • Ελληνική αδράνεια • Μεταναστευτική κρίση • Δημογραφικό πρόβλημα

Πίνακας 6.1. Αποτύπωση ανάλυσης SWOT για τους αμυντικούς εξοπλισμούς στην Ελλάδα 2025-2035

7. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την συστηματική ανάλυση όλων των στοιχείων που παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία, ο ρυθμός των ελληνικών αμυντικών εξοπλισμών για τη δεκαετία 2025-2035 εκτιμάται ότι θα είναι σταθερός. Η εύρεση «έξυπνων» λύσεων που αντισταθμίζουν τα πανάκριβα εξοπλιστικά προγράμματα, η προμήθεια «στρατηγικών» όπλων που δεν απαιτούν απόκτηση ακριβών σύγχρονων μαχητικών αλλά μπορούν να βληθούν από τα υπάρχοντα μέσα, η επιδίωξη συμπαραγωγής εξοπλιστικών προγραμμάτων με πρόβλεψη για παραχώρηση τεχνογνωσίας, η ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών, είναι μερικές από τις βάσεις που θα πρέπει να στηριχθεί ο εθνικός σχεδιασμός για τους αμυντικούς εξοπλισμούς (Γρίβας, 2018; Μοτίκα, 2019; DEFENCE-POINT, 2021). Αυτό που αποτελεί πρώτη ανάγκη όμως είναι η ενεργοποίηση της Αμυντικής Βιομηχανίας, η ανασύσταση της οποίας είναι ζήτημα κρίσιμο, μπορεί δε να επιτευχθεί μέσω της πρόσκλησης επενδύσεων από Έλληνες επιχειρηματίες του εσωτερικού αλλά και του εξωτερικού. Οι επενδύσεις πρέπει να στηριχθούν στη βάση του εξαγωγικού και κερδοφόρου προσανατολισμού. Ως αποτέλεσμα, θα δημιουργηθεί μια κατάσταση «win-win», από την οποία θα παραχθούν θέσεις εργασίας και ο κύκλος της οικονομίας τελικά θα ωφελήσει την ανάπτυξη των ΕΔ.

Συνοψίζοντας, ο επανυπολογισμός των δεδομένων που αφορούν στους ελληνικούς αμυντικούς εξοπλισμούς κρίνεται απαραίτητος καθώς κάθε χρόνο γίνονται διαθέσιμα περισσότερα σύγχρονα δεδομένα, η εξέταση των οποίων θα κρίνουν και την επιτυχία (ή όχι) της πρόγνωσης της παρούσας εργασίας. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι οι προκλήσεις είναι πολλές, πολλαπλάσιες όμως είναι και οι προτάσεις για αναβάθμιση των ελληνικών αμυντικών ικανοτήτων. Συνεπώς, απαιτείται η προσέγγιση του αμυντικού σχεδιασμού να έχει σαν άξονα την επιλογή του αρτιότερου επιχειρησιακά και ταυτόχρονα οικονομικότερου εξοπλισμού, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της εθνικής αμυντικής βιομηχανίας. Η διαρκής ενίσχυση της αποτρεπτικής ικανότητας της Ελλάδας και η ανάδειξη της παραβατικότητας της Άγκυρας διεθνώς, αποτελούν τις πιο σημαντικές παραμέτρους προάσπισης των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton University Press, pp. 32-33.

Herrera, R. (1994). *Statistics on military expenditure in developing countries concepts, methodological problems and sources*, Paris: OECD Publications and Information Centre, p. 4.

Richardson, L. F. (1960). *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of Causes and Origins of War*. Pittsburgh: Boxwood Press, p. 13.

Ελληνική

Νταβούτουγλου, Α. (2010). Το στρατηγικό βάθος: Η διεθνής θέση της Τουρκίας. Εκδόσεις Ποιότητα, μτφ. Νικόλαος Ραπτόπουλος, επιμ. Νεοκλής Σαρρής, σ. 175.

Λιαργκόβας, Π. (2020). Δέκα χρόνια κρίση, τρία μνημόνια και μια πανδημία: Η Ελλάδα αναζητώντας διέξοδο. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, σσ. 19-27, 272-278.

Πλουμής, Μ. Σ. (2019). *Μαθήματα Ηγεσίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 2^η έκδοση, σ. 91.

Πλουμής, Μ. Σ. (2020). *Πολεμική Τέχνη: Η Τέχνη του Πολέμου στη Διαδρομή της Ιστορίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, σ. 371.

Φράγκος, Φ. Σ. (2012). *Ποια Τουρκία; Ποιοι Τούρκοι;* Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σ. 483.

Αρθρογραφία

Alesina, A., Barbiero, O., Favero, C., Giavazzi, F. and Paradisiet M. (2015). Austerity in 2009–13. *Economic Policy*, Vol. 30, No. 83, July 2015. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.1093/epolic/eiv006> (Πρόσβαση: 3 Ιουλίου 2022).

Avramides, C. (1997). Alternative Models of Greek Defence Expenditures. In: *Defence and Peace Economics*, Vol.8, No.2, pp. 145-87. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10430719708404874> (Πρόσβαση: 23 Ιουνίου 2022).

Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. In: K. Hartley and T. Sandler, ed. (1995). *Handbook of Defense Economics*, Vol. 1, Ch. 3, Bonn International Center for Conversion, pp. 51-52. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1574001305800055> (Πρόσβαση: 12 Αυγούστου 2022).

Choulis, I., Mehrl, M., and Ifantis, K. (2021). Arms Racing, Military Build-Ups and Dispute Intensity: Evidence from the Greek-Turkish Rivalry, 1985-2020. *Defence and Peace Economics*, pp. 3-5. Διαθέσιμο στο:

<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10242694.2021.1933312> (Πρόσβαση: 23 Ιουνίου 2022).

Cristiani, D. (2020). Framing Russia's Mediterranean Return: Stages, Roots and Logics. *Instituto Affari Internazionali*, (12 August 2020), p.5. Διαθέσιμο στο: https://www.iai.it/sites/default/files/iaicom2059_0.pdf (Πρόσβαση: 7 Ιουλίου 2022).

De Spiegeleire, S., Maas, M. and Sweijs, T. (2017). Defense – Yesterday, Today and Tomorrow. In: *Artificial Intelligence and the Future of Defense: Strategic Implications For Small- and Medium-Sized Force Providers*, Hague Centre for Strategic Studies, pp. 80–81. Διαθέσιμο στο: <http://www.jstor.org/stable/resrep12564.9> (Πρόσβαση: 13 Σεπτεμβρίου 2022).

Denizeau, A. (2021). “Mavi Vatan”, the “Blue Homeland”: The Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey. Paris: *Études de l’Ifri*, Ifri, April 2021, pp. 13-18. Διαθέσιμο στο: <https://www.ifri.org/en/publications/etudes-de-lifri/mavi-vatan-blue-homeland-origins-influences-and-limits-ambitious> (Πρόσβαση: 18 Ιουλίου 2022).

Dunne, J. P. and Smith, R. P. (2007). The Econometrics of Military Arms Races. In: K. Hartley and T.Sandler, ed. (2007). *Handbook of Defense Economics*, [e-journal] Vol. 2, Ch. 28, pp. 920-937. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S157400130602028X> (Πρόσβαση: 15 Ιουνίου 2022).

Ellinas, C. (2022). Energy and Geopolitics in the Eastern Mediterranean. www.atlanticcouncil.org pp. 3-4. Διαθέσιμο στο: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2022/03/Eastern-Mediterranean_Final.pdf (Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2022).

Fallon, K. and Boersma, A. (2020). «There is no future: the refugees who became pawns in Erdoğan’s game». www.theguardian.com *The Guardian*, 8 May 2020. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/global-development/2020/may/08/erdogan-turkey-refugees-pawns-game> (Πρόσβαση: 2 Οκτωβρίου 2022).

Gürzel Aka, A. G., Bozoglu, A. E., Hashimov, I. and Pulhan, A. (2022). The ‘new great game’ in the Eastern Mediterranean. In: *Israel Affairs*, Vol. 28, No. 1, pp. 16-27. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13537121.2022.2017133> (Πρόσβαση: 6 Ιουλίου 2022).

İpek, P. & Gür V. T. (2022). Turkey’s Isolation from the Eastern Mediterranean Gas Forum: ideational mechanisms and material interests in Energy Politics. In: *Turkish Studies*, Vol. 23, No. 1, pp. 1-30. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683849.2021.1925884> (Πρόσβαση: 1 Νοεμβρίου 2022).

Jordan, A. A., Taylor, W. J., Meese, M. J. and Nielsen, S. C. (2009). National Security Policy: What it is and how Americans have approached it. *American National Security*, 6th ed., Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp 3-5.

- Kacziba, P. and Glied, V. (2022). Constructing a defence line: The functional transformation of Evros/Meriç river. In: *Pogranicze Polish Borderlands Studies*, Vol. 10, No. 1, April 2022, pp. 23-41. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/360263598_Constructing_a_defence_line_The_functional_transformation_of_EvrosMeriç_river (Πρόσβαση: 2 Νοεμβρίου 2022).
- Kapopoulos, P. and Lazaretou, S. (1993). Modeling the Demand for Greek Defence Expenditure: An Error Correction Approach. In: *Cyprus Journal of Economics*, Vol.6, No.1, pp.73-86.
- Kasapoğlu, C. (2017). Turkey's S-400 Dilemma. *Centre for Economics and Foreign Policy Studies*, p. 3. Διαθέσιμο στο: www.jstor.org/stable/resrep14080 (Πρόσβαση: 25 Αυγούστου 2022).
- Kasapoğlu, C. and Ülgen, S. (2018). Is Turkey Sleepwalking Out Of The Alliance?: An Assessment Of The F-35 Deliveries And The S-400 Acquisition. *Centre for Economics and Foreign Policy Studies*, p. 14. Διαθέσιμο στο: www.jstor.org/stable/resrep21049 (Πρόσβαση: 2 Αυγούστου 2022).
- Kollias, C. (2004). The Greek-Turkish Rapprochement, the Underlying Military Tension and Greek Defense Spending. *Turkish Studies*, Routledge, Vol.5, No.1, pp. 99-116. Διαθέσιμο στο: <http://dx.doi.org/10.1080/14683849.2004.9687244> (Πρόσβαση: 21 Ιουνίου 2022).
- Kumar, G. (2017). Countries Military Expenditures: Definitions and Determinants. In: *Economic Affairs*, Vol. 62, No. 4, New Delhi Publishers, pp. 650-651. Διαθέσιμο στο: <https://www.neliti.com/publications/295092/countries-military-expenditures-definitions-and-determinants> (Πρόσβαση: 3 Ιουνίου 2022).
- Marketos, T. N. (2018). Eastern Mediterranean Energy Geostrategy on Proposed Gas Export Routes. *Fondation pour la Recherche Strategique*, No 11/2018, Paris: 4 July 2018, p. 4. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/37436020/Eastern_Mediterranean_Energy_geostrategy_on_Proposed_Gas_Export_Routes_pdf (Πρόσβαση: 5 Ιουλίου 2022).
- Mehmetcik, H. and Can Çelik, A. (2022). The Militarization of Turkish Foreign Policy. In: *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Vol. 24, No. 1, pp. 33-35. Διαθέσιμο στο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19448953.2021.1992190> (Πρόσβαση: 1 Νοεμβρίου 2022).
- Nedos, V. (2022). Regional power competition in the Eastern Mediterranean: the return of naval power and the changes technology brings. *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy [ELIAMEP]*, Policy Paper, No. 96/March 2022, pp. 1-8. Διαθέσιμο στο: <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2022/03/Policy-paper-96-Nedos-final.pdf> (Πρόσβαση: 1 Νοεμβρίου 2022).
- Oikonomou, K. D. (2022). Greek - Turkish relations: A classic case of power competition towards a paradigm shift. In: *Journal of Liberal Arts and Humanities [JLAH]*, Vol. 3, No.

4, April 2022, American Research And Publication Center [ARPC], pp. 21-25. Διαθέσιμο στο: <https://jlahnet.com/wp-content/uploads/2022/05/3.pdf> (Πρόσβαση: 2 Νοεμβρίου 2022).

Ploumis, M. S. (2016). Hellenic National Security: The Turkish Challenge, *Army War College Review*, U.S. Army War College, Vol. 2, No. 3, p. 23. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/312813487_Hellenic_National_Security_The_Turkish_Challenge (Πρόσβαση: 11 Ιουλίου 2022).

Ploumis, M. S. (2017). Hellenic Defence Industrial Base in the Era of Economic Crisis. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, (2, 2017), pp. 112-118. Διαθέσιμο στο: <https://ideas.repec.org/a/seb/journal/v15y2017i2p103-125.html> (Πρόσβαση: 5 Ιουλίου 2022).

Rubin, M. (2022). «Could Greece and Turkey Go to War? The Answer Is Yes». *American Enterprise Institute (AEI)*, www.aei.org [online] (September 08, 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.aei.org/op-eds/could-greece-and-turkey-go-to-war-the-answer-is-yes/> (Πρόσβαση: 21 Σεπτεμβρίου 2022).

Tziarras, Z. (2021). Energy and sovereignty in the new Geopolitics of the eastern Mediterranean. In: *The Geopolitics of Energy: Out with the Old, In with the New?*, Oxford Energy Forum, No. 126, pp. 59-60. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/45077392/Energy_and_Sovereignty_in_the_new_Geopolitics_of_the_Eastern_Mediterranean (Πρόσβαση: 5 Ιουλίου 2022).

Umar, S. (2022). The Rise and Fall of Turkish Foreign Policy. In: *Horizons*, (No.20, Winter 2022), Center for International Relations and Sustainable Development [CIRSD], pp. 216-219. Διαθέσιμο στο: <https://www.cirsd.org/en/horizons/horizons-winter-issue-20/the-rise-and-fall-of-turkish-foreign-policy> (Πρόσβαση: 19 Νοεμβρίου 2022).

Γαϊτανίδης, Ι. (2016). Τα Ελληνικά Διλήμματα Ασφαλείας υπό το πρίσμα της Οργανωτικής Εξέλιξης της ΕΕ: Η λογική της Αυτοβοήθειας versus Ευρωπαϊκή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ΑΔΙΣΠΟ, σσ. 34-41. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/19863/3/GaitanidisIoannisMsc2016.pdf> (Πρόσβαση: 16 Οκτωβρίου 2022).

Γιαπράκας, Ν. (2019). Τουρκική Αμυντική Βιομηχανία: ανάπτυξη, προοπτικές, επιπτώσεις στην Ισορροπία Δυνάμεων στην περιοχή-Συγκριτική Μελέτη μεταξύ Ελληνικής και Τουρκικής Βιομηχανίας. *Σχολή Εθνικής Άμυνας*, (23 Ιουνίου 2019), σ. 47, ΣΤ-2. Διαθέσιμο στο: <https://docplayer.gr/157630302-Adiavathmiti-atomiki-diatrivi.html> (Πρόσβαση: 11 Σεπτεμβρίου 2022).

Δανδάρης, Α. Σ. (2021). Στρατιωτικές Δαπάνες Ελλάδας και Τουρκίας και το Μοντέλο του Ισραήλ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σσ. 38-39. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/24990/4/DandarasAntoniosMsc2021.pdf> (Πρόσβαση: 8 Ιουλίου 2022).

Θρασυβούλου, Μ. (2021). Η Ενέργεια και η Ασφάλεια στην Περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, σ. 42. Διαθέσιμο στο: <https://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/11974> (Πρόσβαση: 19 Ιουνίου 2022).

Κατσικάρος, Φ. (2020). Το μέλλον της ναυτικής ισχύος στην Ανατολική Μεσόγειο. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ΑΔΙΣΠΟ, σ. 54. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/24717/3/KatsikarosFotiosMsc2020.pdf> (Πρόσβαση: 12 Αυγούστου 2022).

Κολοκοτρώνης, Μ. (2020). Ο αντίκτυπος των αμυντικών δαπανών στην οικονομική μεγέθυνση της Ελλάδας στις περιόδους πριν και μετά την κρίση εθνικού χρέους (2009-2018). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, σσ. 4-5. Διαθέσιμο στο: <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/5883> (Πρόσβαση: 15 Σεπτεμβρίου 2022).

Κωστάκης, Σ. (2022). Η Ελληνική Στρατηγική στις Ελληνοτουρκικές Κρίσεις των Ιμίων (1996) και της Ανατολικής Μεσογείου (2020): Συγκριτική Ανάλυση. Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, σσ. 48-55. Διαθέσιμο στο: <https://hephaestus.nup.ac.cy/handle/11728/12205> (Πρόσβαση: 17 Ιουνίου 2022).

Ναστούλης, Σ. (2020). Στατιστική Ανάλυση Εξοπλιστικών Αμυντικών Δαπανών της Ελλάδας και άλλων χωρών. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σσ. 13-14. Διαθέσιμο στο: <https://hellanicus.lib.aegean.gr/handle/11610/21478> (Πρόσβαση: 6 Ιουλίου 2022).

Στασινόπουλος, Σ. (2019). Η παρουσία του Ισλάμ στα Βαλκάνια και η σχέση της με τη σύγχρονη τρομοκρατία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σ. 49. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/23889/4/StasinopoulosStefanosMsc2019.pdf> (Πρόσβαση: 07 Σεπτεμβρίου 2022).

Χαϊδεμενάκος, Α. (2020). *Άμυνα και οικονομική κρίση στην Ε. Ε. Η περίπτωση της Ελληνικής Εθνικής Άμυνας*. Διδακτορική διατριβή [online]. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, σσ. 50-58. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/49455> (Πρόσβαση: 9 Αυγούστου 2022).

Χηνόπουλος, Χ. (2018). Μια Συγκριτική Ανάλυση της Διάρθρωσης των Αμυντικών Προϋπολογισμών των Χωρών - Μελών του ΝΑΤΟ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, ΑΔΙΣΠΟ, σσ. 23-26. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/22625/3/ChinopoulosChristosMsc2018.pdf> (Πρόσβαση: 7 Ιουλίου 2022).

Πηγές Internet

Ahval News (2021). «Turkey's push for military independence comes with price-Bloomberg». www.ahvalnews.com, (April 5, 2021). Διαθέσιμο στο: <https://ahvalnews.com/military/turkeys-push-military-independency-comes-price-bloomberg> (Πρόσβαση: 5 Σεπτεμβρίου 2022).

- Blinken, A. J. (2021). «Greece National Day: Secretary Blinken Statement». *U.S. Embassy and Consulate in Greece*, (March 25, 2021), Press Statement. Διαθέσιμο στο: <https://gr.usembassy.gov/pr-03252021/> (Πρόσβαση: 5 Αυγούστου 2022).
- Defence Exhibition Athens [DEFEA] (2022). «Πέντε νέα εξοπλιστικά προγράμματα εγκρίθηκαν». www.defea.gr [online] (6 Ιουλίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://defea.gr/el/%cf%80%ce%ad%ce%bd%cf%84%ce%b5-%ce%bd%ce%ad%ce%b1-%ce%b5%ce%be%ce%bf%cf%80%ce%bb%ce%b9%cf%83%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ac-%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%b3%cf%81%ce%ac%ce%bc%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%ce%b5%ce%b3/> (Πρόσβαση: 15 Ιουλίου 2022).
- DEFENCE-POINT (2021). «Αντικατάσταση των ΤΟΜΠΙ-ΤΟΜΑ του Στρατού: αμιγώς ελληνική λύση με κλάσμα του κόστους». www.defence-point.gr, (6 Απριλίου 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.defence-point.gr/news/antikatastasi-ton-tomp-toma-toy-stratoy-amigos-elliniki-lysi-me-klasma-toy-kostoy> (Πρόσβαση: 6 Οκτωβρίου 2022).
- Eastern Mediterranean Gas Forum (EMGF) (2022). www.emgf.org, *Overview*. Διαθέσιμο στο: <https://emgf.org/about-us/overview/> (Πρόσβαση: 6 Ιουλίου 2022).
- Europarl (2022). *Το πλαίσιο δημοσιονομικών πολιτικών της ΕΕ*, [online] Διαθέσιμο στο: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/el/sheet/89> (Πρόσβαση: 16 Αυγούστου 2022).
- European Commission (2022). *Financial Assistance to Greece*, [online]. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/financial-assistance-eu/which-eu-countries-have-received-assistance/financial-assistance-greece_en (Πρόσβαση: 17 Αυγούστου 2022).
- Friends of Europe (2022). *Geopolitics and Energy Security in the Eastern Mediterranean. Event Report*, (Spring 2022), p. 3-5. Διαθέσιμο στο: <https://www.friendsofeurope.org/wp/wp-content/uploads/2022/03/PSD-Geopolitics-and-energy-security.pdf> (Πρόσβαση: 5 Ιουλίου 2022).
- In (2022). «Αποστολάκης για ενδεχόμενη σύρραξη με Τουρκία: Δεν είναι εύκολο να ελεγχθεί μέχρι πού θα φτάσει». www.in.gr [online] (4 Οκτωβρίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.in.gr/2022/10/04/politics/diplomatia/apostolakis-gia-endexomeni-syrraksi-tourkia-den-einai-eykolo-na-elegxthei-mexri-pou-tha-ftasei/> (Πρόσβαση: 8 Οκτωβρίου 2022).
- Lindsay, J. M. (2021). *U.S. Foreign Policy in the Biden Administration*. *U.S. Department of State*, (February 5, 2021), FPC briefing. Διαθέσιμο στο: <https://www.state.gov/briefings-foreign-press-centers/u-s-foreign-policy-in-the-biden-administration/> (Πρόσβαση: 26 Αυγούστου 2022).
- Newsbeast (2022). «Τι προβλέπει η συμφωνία Ελλάδας-Γαλλίας για τις φρεγάτες Belharra και τα Rafale: Πόσο θα κοστίσουν στη χώρα μας». www.newsbeast.gr [online] (27 Μαρτίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.newsbeast.gr/politiki/arthro/8453634/ti>

[provlepei-i-symfonia-elladas-gallias-gia-tis-fregates-belharra-kai-ta-rafale](#) (Πρόσβαση: 4 Ιουλίου 2022).

North Atlantic Treaty Organization (NATO) (2022). Defence Expenditures of NATO Countries (2014-2022). Press Release, (2022) 105, 27 June 2022. Διαθέσιμο στο: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_197050.htm (Πρόσβαση: 1 Ιουνίου 2022).

Ruhe, J. and Cicurel, A. (2022). «Without Alexandroupolis, Transatlantic Security Is Dead in the Water». www.nationalinterest.org [online] (August 28, 2022). Διαθέσιμο στο: <https://nationalinterest.org/feature/without-alexandroupolis-transatlantic-security-dead-water-204440> (Πρόσβαση: 3 Σεπτεμβρίου 2022).

Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI] (2022). SIPRI Definition of military expenditure. Διαθέσιμο στο: <https://www.sipri.org/databases/milex/definitions> (Πρόσβαση: 1 Ιουνίου 2022).

The Toc (2021). «Μπλίνκεν: Δεν είναι μυστικό ότι έχουμε διαφορές με την Τουρκία αλλά τη θέλουμε κοντά μας», www.thetoc.gr, (23 Μαρτίου 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.thetoc.gr/politiki/article/mplinken-den-einai-mustiko-oti-exoume-diafores-me-tin-tourkia-alla-tin-theloume-konta-mas/> (Πρόσβαση: 03 Αυγούστου 2022).

U.S. Embassy and Consulate in Greece, (2020). CAATSA Section 231: «*Imposition of Sanctions on Turkish Presidency of Defense Industries*», (December 14, 2020), Fact sheet. Διαθέσιμο στο: <https://gr.usembassy.gov/caatsa-section-231-imposition-of-sanctions-on-turkish-presidency-of-defense-industries/> (Πρόσβαση: 03 Αυγούστου 2022).

World Bank (2022). *Databank: World Development Indicators*, [online] Διαθέσιμο στο: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=GRC> (Πρόσβαση: 3 Ιουλίου 2022).

Αθανασόπουλος, Α. Α. (2020). «Η Γαλάζια Πατρίδα είναι η θαλάσσια κοσμοθεωρία της Τουρκίας». www.tovima.gr, (9 Ιουνίου 2020), Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2020/06/09/politics/tzem-gkournteniz-i-galazia-patrida-einai-i-thalassia-kosmotheoria-tis-tourkias/> (Πρόσβαση: 01 Αυγούστου 2022).

Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας [ΓΕΕΘΑ] (2022). «Παραλαβή Τεθωρακισμένων Οχημάτων Μάχης Marder 1A3». www.geetha.mil.gr [online] (18 Οκτωβρίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://geetha.mil.gr/paralavi-tethorakismenon-ochimatou-machis-marder-1a3/> (Πρόσβαση: 28 Οκτωβρίου 2022).

Γρίβας, Κ. (2018). «Ανάγκη για ένα νέο μοντέλο εξοπλισμού των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων». www.foreignaffairs.gr, (7 Οκτωβρίου 2018). Διαθέσιμο στο: <https://foreignaffairs.gr/articles/71999/dr-konstantinos-gribas/anagki-gia-ena-neo-montelo-eksoplismoy-ton-ellinikon-enoplou-dyn?page=show> (Πρόσβαση: 7 Οκτωβρίου 2022).

Δεσποτόπουλος, Α. (2022). «Σε τροχιά σύγκρουσης ο Ερντογάν;» www.enikos.gr [online] (24 Σεπτεμβρίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.enikos.gr/arthra/se-trochia-syngkrousis-o-erntogan/1860561/> (Πρόσβαση: 25 Σεπτεμβρίου 2022).

Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας Ελλάδα 2.0 (2021). Εγκεκριμένο από το Ecofin. Διαθέσιμο στο: <https://greece20.gov.gr/to-plires-sxedio> (Πρόσβαση: 30 Αυγούστου 2022).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022). *Θέσεις εργασίας και οικονομία κατά τη διάρκεια της πανδημίας του κορονοϊού*, [online] Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic_el (Πρόσβαση: 5 Σεπτεμβρίου 2022).

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2020). «Κάιρο: Η Γαλλία ζήτησε να συμμετάσχει στο East Med Gas Forum». www.kathimerini.gr, (16 Ιανουαρίου 2020). Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/world/1060517/kairo-i-gallia-zitise-na-symmetaschei-sto-east-med-gas-forum/> (Πρόσβαση: 12 Αυγούστου 2022).

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2021α). «Ο Πρόεδρος Μπάιντεν εγκαλεί την Τουρκία». www.kathimerini.gr, (6 Φεβρουαρίου 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/561254527/aystiro-minyma-steit-ntipartment-pros-agkyra/> (Πρόσβαση: 4 Αυγούστου 2022).

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (2021β). «Ίσες αποστάσεις επιλέγει το Βερολίνο στα ελληνοτουρκικά». www.kathimerini.gr, (27 Ιανουαρίου 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/561242713/ises-apostaseis-epilegei-to-verolino-sta-ellinotyrkika/> (Πρόσβαση: 13 Αυγούστου 2022).

Μοτίκα, Μ. (2019). «Τα εξοπλιστικά προγράμματα της Τουρκίας και η ανάγκη ενίσχυσης των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων». www.huffingtonpost.gr, (7 Δεκεμβρίου 2019). Διαθέσιμο στο: https://www.huffingtonpost.gr/entry/ta-exoplistika-proyrammata-tes-toerkias-kai-e-anayke-enischeses-ton-ellenikon-enoplondenameon_gr_5dea7cade4b0d50f32b2e03e#sdfnote8sym (Πρόσβαση: 7 Οκτωβρίου 2022).

Μπαμπασακαλής, Γ. (2022). «Ελληνική εξοπλιστική κοσμογονία μέχρι το 2030: Πως διαφυλάττει η Ελλάδα τα σύνορα και την ΑΟΖ της». www.hellasjournal.com [online] (22 Μαΐου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://hellasjournal.com/2022/05/elliniki-exoplistiki-kosmogonia-mechri-to-2030-pos-diafilatti-i-ellada-ta-sinora-ke-tin-aoz-tis/> (Πρόσβαση: 6 Αυγούστου 2022).

Μπλαβέρης, Λ. Σ. (2022). «Πώς άλλαξε η άμυνα της χώρας μέσα σε τρία χρόνια - Η ανασύνταξη των Ενόπλων Δυνάμεων που θωράκισε την Ελλάδα». www.parapolitika.gr [online] (30 Αυγούστου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.parapolitika.gr/ellada/article/1210697/pos-allaxe-i-amuna-tis-horas-mesa-se-tria-hronia-i-anasudaxi-ton-enoplondunameon-pou-thorakise-ti>

[hora/?fbclid=IwAR0HxFQEtFH9HLAzeim9cLNGcdmzJoRWvIzS19qWNT-
OEoVLmukCnLSW0RY](https://www.naftemporiki.gr/story/1498917/tourkia-posita-dis-tha-kostisei-o-apokleismos-apo-ta-f-35) (Πρόσβαση: 31 Αυγούστου 2022).

ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ (2019). «Τουρκία: Πόσα δις θα κοστίσει ο αποκλεισμός από τα F-35». www.naftemporiki.gr, (18 Ιουλίου 2019). Διαθέσιμο στο: <https://www.naftemporiki.gr/story/1498917/tourkia-posita-dis-tha-kostisei-o-apokleismos-apo-ta-f-35> (Πρόσβαση: 4 Αυγούστου 2022).

ΝΑΥΤΕΜΠΟΡΙΚΗ (2021). «Συνομιλία Μπάιντεν - Μητσοτάκη: Στρατηγικοί εταίροι για την ασφάλεια στην Ανατολική Μεσόγειο ΗΠΑ και Ελλάδα». www.naftemporiki.gr, (27 Μαρτίου 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.naftemporiki.gr/story/1706842/sunomia-mpainten-mitsotaki-stratigiko-i-etairoi-gia-tin-asfaleia-stin-anatoliki-mesogeio-ipa-kai-ellada> (Πρόσβαση: 4 Αυγούστου 2022).

Παπακωνσταντίνου, Π. (2020). «Ο διευθυντής του Ρωσικού Συμβουλίου Διεθνών Υποθέσεων Α. Κορτούνοφ στην “Κ”: Η Τουρκία απομονώνεται στην περιοχή». www.kathimerini.gr, (19 Οκτωβρίου 2020). Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/interviews/561121141/o-dieythytis-toy-rosikoy-symvoylioy-diethnon-ypotheseon-a-kortounof-stin-k-i-toyrkia-apomononetai-stin-periochi/> (Πρόσβαση: 25 Αυγούστου 2022).

Παπαμήτσος, Δ. (2022). «Ηχηρά μηνύματα στην Άγκυρα από Μητσοτάκη - Μακρόν: “Στηρίζουμε πλήρως την κυριαρχία της Ελλάδας”, είπε ο Γάλλος πρόεδρος». www.ethnos.gr [online] (12 Σεπτεμβρίου 2022). Διαθέσιμο στο: <https://www.ethnos.gr/Politics/article/223926/hxhramhnymatasthmagkyraapomhtsotakhmakronsthrizoymeplhrosthnkyriarxiathselladaseipeogallosproedros> (Πρόσβαση: 13 Σεπτεμβρίου 2022).

Πισσαρίδης, Χ., Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν. και Μεγήρ, Κ. (2020). Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία. *Τελική Έκθεση*. Διαθέσιμο στο: <https://government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia> (Πρόσβαση: 30 Αυγούστου 2022).

ΤΑ ΝΕΑ (2020). «Απομονώνεται η Τουρκία: Πως η επιθετική εξωτερική πολιτική του Ερντογάν την ωθεί σε αδιέξοδο». www.tanea.gr, (11 Οκτωβρίου 2020). Διαθέσιμο στο: <https://www.tanea.gr/2020/10/11/politics/apomononetai-i-tourkia-pos-i-epithetiki-eksoteriki-politiki-tou-erntogan-tin-othei-se-adieksodo/> (Πρόσβαση: 26 Αυγούστου 2022).

Υπουργείο Εξωτερικών (MFA) (2022). Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου (ΝΑΤΟ). *Εξωτερική Πολιτική: Η Ελλάδα στους Διεθνείς Οργανισμούς*, www.mfa.gr. Διαθέσιμο στο: <https://www.mfa.gr/exoteriki-politiki/i-ellada-stous-diethneis-organismous/nato.html> (Πρόσβαση: 21 Ιουνίου 2022).

Υπέθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνο.